

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

निबन्ध शब्दको निर्माण बन्ध धातुमा नि उपसर्ग लागेर भएको हो । समयका दृष्टिले कान्छो भए पनि संरचनागत लचिलोपनका कारणले छोटो अवधिमा यसले राम्रै विस्तार पाएको छ । यस विधाले विषयवस्तु एवम् शिल्पशैलीका दृष्टिले विविधता ग्रहण गरिसकेको छ । वर्तमानमा यो विधा धेरै लेखकले कलम चलाउने तथा संख्यात्मक रूपमा बढी रचना हुने कविता पछिको दोस्रो साहित्यिक विधाका रूपमा स्थापित भएको छ । निबन्ध विधालाई मूलतः पाश्चात्य देन मानी रचना हुने कविता पछिको दोस्रो साहित्यिक विधाका रूपमा स्थापित भएको छ । निबन्ध विधालाई मूलतः पाश्चात्य देन मानिन्छ । पूर्वीय परम्परामा छिटफुट निबन्धात्मक रचनाहरू नपाइने होइनन् । वासवदत्ता, न्यायमञ्जरी, कादम्बरी, शिशुपाल बध, तत्वदीपन आदि ग्रन्थ रचनाहरू निबन्धका प्रारम्भिक पूर्वीय रचनाहरू हुन् । यद्यपि वर्तमानमा निबन्धले जुन सैद्धान्तिक स्वरूप प्राप्त गरेको छ त्यस्तो रचना पूर्वमा कमै भेटिन्छ ।

पाश्चात्य जगत्मा फ्रान्सवाट आत्मपरक निबन्ध र वेलायतवाट वस्तुपरक निबन्धको शुरुवात भएको हो । वर्तमानमा लेखकीय तरल अनुभूतिको छोटो छरितो कलात्मक गद्यात्मक प्रकाशन नै निबन्ध विधाका रूपमा स्थापित भएको छ । वि.स. १९९३ सालमा प्रकाशित *आषाढको पन्ध्र* निबन्धमार्फत आधुनिक नेपाली निबन्ध विधाको सुरुवात भएको हो । यसरी आधुनिक कालमा पनि निबन्ध विधालाई तीन चरणमा विभाजन गरिएको छ । यस्तै क्रममा उत्तरवर्ती चरणमा (२०३६ देखि हाल सम्म) नेपाली निबन्ध विधाको विकास भन द्रुत गतिमा भएको पाइन्छ । यस अवधिमा नेपाली निबन्ध विधाले लिएको गति यसको लेखन र प्रकाशन संख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिले उत्तरवर्ती चरण वा समसामयिक चरण विशाल रहेको छ । यसरी प्रकाशित भएका उत्तरवर्ती चरणका नेपाली निबन्धको विवरण प्रस्तुत गर्नु शोधकार्यको विषय रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

निबन्धले छोटो समयमा आफ्नो विकासको गतिमा तीव्रता पाएको छ । यस शोध पत्रमा निबन्धको उत्तरवर्ती चरणको रूपमा वि.स. २०३६ देखि वि.सं. २०७० सम्मको अवधिलाई निर्धारण गरिएको छ । यस शोधपत्रमा निम्नलिखित समस्याहरूको निर्धारण गरिएको छ ।

१. नेपाली निबन्धको विकासक्रम के-कसरी अगाडि बढेको छ ?
२. नेपाली निबन्ध विधामा उत्तरवर्ती चरणमा के कति निबन्धात्मक कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् ?
३. उत्तरवर्ती चरणका निबन्धका प्रमुखहरू प्रवृत्ति के कस्ता रहेका छन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

माथि उल्लेखित समस्या कथनसँग सम्बन्धित समस्यामा केन्द्रित यस शोध कार्यका निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

१. नेपाली निबन्धको विकासक्रम प्रस्तुत गर्ने,
२. नेपाली निबन्ध विधाका उत्तरवर्ती चरणका कृतिको विवरण प्रस्तुत गर्ने,
३. उत्तरवर्ती चरणका निबन्धका प्रमुख प्रवृत्तिहरू के कस्ता छन् प्रस्तुत गर्ने,

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

प्रस्तुत शोधपत्रको उल्लिखित विषयहरूको समग्र अध्ययन अहिलेसम्म भएको खासै पाइन्न । समग्र रूपमा अध्ययन नभए पनि पुस्तकाकार कृतिहरू स्नातकोत्तर तहका शोधहरू समीक्षात्मक कृतिहरू रहेका छन् । यस शोध पत्रसँग सम्बन्धित केही महत्त्वपूर्ण कार्य र समीक्षालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

गोपीकृष्ण शर्माद्वारा सम्पादित नेपाली निबन्ध भाग २ (२०४८) मा नेपाली निबन्धको सैद्धान्तिक परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । उनले उक्त पुस्तकमा निबन्धको परिचय दिँदै विभिन्न विद्वान्हरूको परिभाषा उल्लेख गरेका छन् । निबन्धलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्ने र निबन्धका तत्वहरूबारे उक्त पुस्तकमा चर्चा गरिएको छ । उनले निबन्धको विकासक्रमलाई

तिन चरणमा विभाजन गरी अध्ययन र विश्लेषण गरेका छन् । उनको यस निबन्ध सिद्धान्तको उपयोग यस सोधको सिद्धान्त निर्माणमा गरिएको छ ।

गोपीकृष्ण शर्माले **नेपाली निबन्ध परिचय** (२०५२) पुस्तकमा नेपाली निबन्धको इतिहास र निबन्ध सिद्धान्तको पर्याप्त चर्चा गरेका छन् । उनले निबन्धको परिभाषा र विकासक्रमको चर्चा गर्दै निबन्धको इतिहासलाई तिन चरणमा विभाजन गरेका छन् । उनको यस सैद्धान्तिक चर्चा र इतिहासको उपयोग प्रस्तुत शोधको सिद्धान्त खण्डमा गरिएको छ ।

प्रमोद प्रधानले **नेपाली निबन्धको इतिहास** (२०६६) मा नेपाली निबन्धको इतिहास देखि वर्तमान २०६६ सम्मको चर्चा गरेका छन् । प्रधानले निबन्धको विभिन्न भेदको चर्चा गर्दै तिन चरणमा निबन्धको विकासक्रमको चर्चा गरेका छन् । उनको पुस्तकमा पछिल्लो समयसम्म प्रकाशित निबन्धको विवरण समेत उल्लेख गरेका छन् । प्रधानको यस पुस्तकको उपयोग यस शोधको सिद्धान्त खण्ड र विवरण खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले **नेपाली निबन्ध समालोचना** (२०६८) समालोचना सङ्ग्रहमा निबन्धको सैद्धान्तिक स्वरूप, नेपाली निबन्धको विकास प्रक्रियाको चर्चा गर्दै विभिन्न निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गरेका छन् । उनले नेपाली निबन्धको वस्तुपरक, आत्मपरक, हास्यव्यङ्ग्यात्मक, यात्रा संस्मरणात्मक, प्रगतिवादी र प्रयोगवादी धाराको चर्चा गरेका छन् । लुइटेलको यस समालोचना सङ्ग्रहको उपयोग प्रस्तुत शोधको सैद्धान्तिक खण्डमा गरिएको छ ।

राजेन्द्र सुवेदीले **स्नातकोत्तर नेपाली निबन्ध** (२०५७) मा नेपाली निबन्धको इतिहास प्रस्तुत गर्दै केही उल्लेखनीय निबन्धहरूको विश्लेषण गरेका छन् ।

माथि उल्लेख गरिएका समालोचनात्मक कृतिहरूमा विभिन्न सङ्ग्रहका निबन्धहरूको विश्लेषण गरिएको छ । केही कृतिहरूमा निबन्धगत प्रवृत्तिबारे चर्चा गरिएको छ । निबन्ध कृतिहरूको विश्लेषण र प्रवृत्तिबारे चर्चा गरिए पनि सर्वेक्षण गरेर विवरण प्रस्तुत गरिएको पाइदैन । तसर्थ, यस शोधकार्यमा उत्तरवर्ती नेपाली निबन्धका सर्वेक्षण गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

प्रत्येक वर्ष नयाँ आयाम र प्रवृत्तिका साथ देखा परेका उत्तरवर्ती चरणका नेपाली निबन्धहरूको विवरण विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूमा सामान्य चर्चा भए पनि विस्तृत चर्चा हुन सकेको छैन । उत्तरवर्ती चरणका निबन्ध कृतिहरूको व्यवस्थित अध्ययन कतै फेला पर्दैन । यस चरणका नेपाली निबन्धको लेखन तथा प्रकाशन व्यापक हुन गइरहेको छ तर यसको औचित्यको पूर्ण व्यवस्थापन हुन नसक्दा यसको अध्ययनमा असहजता उत्पन्न भएको छ । यस शोधपत्रमा उत्तरवर्ती चरणका विभिन्न निबन्धको विस्तृत विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । तसर्थ, सम्पूर्ण निबन्धको विवरण एक ठाउँमा सङ्ग्रह गरिने हुँदा पाठक, अनुसन्धानकर्ता सबैका लागि सहयोगी हुने हुनाले यो शोधकार्य औचित्यपूर्ण र उपयोगी रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्रमा उत्तरवर्ती चरण (२०३६-२०७०) का नेपाल भित्रबाट र बाहिरबाट नेपाली भाषी वसोवास गर्ने भारतका केही स्थानबाट प्रकाशित निबन्धात्मक कृतिहरूको विवरण यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । यही नै शोधकार्यको सीमा राखिएको छ । साथै पुस्तकालयमा रहेको विवरण तथा विभिन्न ग्रन्थमा उल्लेखित विवरणका आधारमा विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.७ शोधविधि

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधमा सामग्री सङ्कलनका लागि पुस्तकालय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनको क्रममा प्राथमिक स्रोतको सामग्रीको रूपमा उत्तरवर्ती समयमा प्रकाशित निबन्ध सङ्ग्रह र द्वितीयक स्रोतको सामग्रीको रूपमा निबन्ध सम्बन्धी समालोचनात्मक ग्रन्थको प्रयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनको लागि विभिन्न स्थानमा भएको पुस्तकालयको उपयोग गरिएको छ ।

१.७.२ सामग्री विश्लेषण विधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा सङ्कलित सामग्रीको ऐतिहासिक विश्लेषण गर्न व्याख्यात्मक र विवरणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका लागि आगमनात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ । यस शोधपत्रमा आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्दा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । सङ्गठित सामग्रीलाई वर्णनात्मक तथा विवरणात्मक शोधविधिको प्रयोग गरी निष्कर्षमा पुग्ने काम गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्नानुसार परिच्छेद शीर्षकमा विभाजन गरी व्यवस्थित र सङ्गठित गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : नेपाली निबन्धको विकास प्रक्रिया

तेस्रो परिच्छेद : उत्तरवर्ती चरणका नेपाली निबन्ध सङ्ग्रहको विवरण

चौथो परिच्छेद : उत्तरवर्ती चरणका प्रमुख निबन्धहरूको प्रवृत्तिगत विश्लेषण

पाँचौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

दोस्रो परिच्छेद

नेपाली निबन्धको विकास प्रक्रिया

२.१ विषय प्रवेश

प्रस्तुत परिच्छेदमा निबन्धको सामान्य परिचय उल्लेख गरिएको छ । निबन्धको विकासक्रम बारे चर्चा गर्दै प्रथमिक काल, माध्यमिक काल, आधुनिक कालको वर्गीकरण यस परिच्छेदमा गरिएको छ । आधुनिक काललाई तिन चरणमा विभाजन गरी चर्चा गरिएको छ ।

२.२ नेपाली निबन्धको विकास प्रक्रिया

साहित्यका प्रमुख भेद गद्य र पद्य मध्ये निबन्ध गद्यविधा अन्तर्गत पर्ने विधा हो । पहिले पद्यलाई मात्र साहित्य भन्ने गरिएकोमा पछि पछि गद्यलाई पनि साहित्य मान्न थालिएपछि गद्यले पनि साहित्यिक स्वरूप प्राप्त गर्छ र पद्य एवम् गद्य दुवैका विभिन्न विधाहरू विकसित हुन्छन् । यसैक्रममा निबन्धले पनि गद्यविधाका रूपमा साहित्यिक स्वरूप प्राप्त गर्छ । साहित्यिक विधाका रूपमा निबन्धलाई कान्छो विधा मानिए पनि निबन्ध शब्दको प्रयोग भने पूर्व र पश्चिम दुवैतिर प्राचीन कालदेखि नै विभिन्न अर्थमा भएको पाइन्छ ।

निबन्ध शब्दको निर्माण नि+बन्ध+धञ् वाट व्युत्पन्न निबन्ध शब्दमा जोडिएको नि उपसर्ग ले राम्ररी र बन्ध् धातुले बाध्नु भन्ने अर्थबोध गराउँछ । यस व्युत्पत्तिमूलक अर्थका आधारमा निबन्ध शब्दको अर्थ राम्ररी बाँधिएको रचना अर्थात् विषय विशेषलाई निश्चित सीमामा बाँधिएको रचना भन्ने हुन्छ । पूर्वीय साहित्यका विभिन्न ग्रन्थहरूमा निबन्ध शब्दको प्रयोग विभिन्न अर्थमा गरिएको पाइन्छ । “अन्तरङ्ग विचार र भावना अभिव्यक्ति भएको अथवा बहिरङ्ग वर्णन र विवरण प्रस्तुत भएको समय र स्थानगत सीमाभित्र बाँधिन बाध्य नभए पनि निश्चित प्रकारको शिलशिला तथा अनुभवयुक्त विषयविशेषमा केन्द्रित कलात्मक गद्य रचनालाई निबन्ध भनिन्छ ।”^१ कुनै विषयवारे

१. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, नेपाली निबन्ध समालोचना, (काठमाडौँ : पैरवी प्रकाशन, २०६८) पृ. ७ ।

छोटो छरितो सोदेश्यपूर्ण र विश्वसनीय रूपमा आत्मपरक वा वस्तुपरक ढङ्गले सुगठीत गद्य शैलीमा लेखिएको भाषिक संरचनालाई निबन्ध भनिन्छ ।

नेपाली साहित्यको कान्छो विधाको रूपमा निबन्धलाई मानिए पनि यसको विकास भने नेपाली साहित्यको कथा, कविता, उपन्याससँगै पृथ्वीनारायण शाहको दिव्योपदेश (१८३१) बाट भएको हो । यसभन्दा अगाडि पनि भास्वती, खण्डखाद्य, प्रायश्चित प्रदीप जस्ता रचना पनि लेखिएको पाइन्छ तर तिनमा साहित्यिकपन पाइँदैन । त्यसैले दिव्योपदेशबाट नेपाली निबन्धको आरम्भ भएको मानिन्छ । कलात्मक गद्य, लाक्षणिक अभिव्यक्ति र साहित्यिक गुणका दृष्टिले दिव्योपदेशलाई नेपाली निबन्धको विकास यात्राको उठान बिन्दु मानिन्छ । वि.सं. १८३१ देखि हालसम्मको नेपाली निबन्धको विकासको यात्रालाई निम्नलिखित तिन काल खण्डमा बाँडेर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।^२

१. प्रथमिक काल (आरम्भदेखि वि.सं.१९५७ सम्म)

२. माध्यमिक काल (वि.सं.१९५८-१९९० सम्म)

३. आधुनिक काल (वि.सं.१९९१-हालसम्म)

२.२.१ प्राथमिक काल (आरम्भदेखि-१९५७ सम्म)

वि.सं.१८३१ देखि वि.सं. १९५७ सम्मको समयावधि नेपाली निबन्धको विकासको प्राथमिक काल हो । यस अवधिमा नेपालीमा निबन्ध लेखको चेष्टा आरम्भ भएकाले यसलाई नेपाली निबन्धको विकासको पृष्ठभूमि काल पनि भनिन्छ । सिङ्गो नेपाली निबन्धको विकासको थालनी गर्ने र यस प्राथमिक कालको थालनी गर्ने कृति दिव्योपदेश हो । यो पृथ्वीनारायण शाहको रचना हो तर यसको लखेन उनी स्वयम्ले गरेका छैनन् । यो अरु कसले लेखेको हो तर यसमा व्यक्त भएका कुराहरू चाहिँ पृथ्वीनारायण शाहका हुन् । यसलाई पृथ्वीनारायण शाहको राजनीतिक प्रवचनका रूपमा दिइएको छ । विचारको प्रस्तुति, निजात्मकता आन्तरिक सङ्गठन र कलात्मक गद्याको प्रयोगका दृष्टिले यो बेजोड छ । यो निबन्ध नै त होइन तर निबन्धका धेरै

२. ऐजन, पृ. २३ ।

लक्षणहरू यसमा पाइने भएकाले यसलाई पहिलो नेपाली निबन्धका रूपमा मानिएको हो । यस कालमा दिव्योपदेश पछि रामभद्र पाठ्या रेग्मीको लक्ष्मी धर्म संवाद (१८५१) र वाणी विलास पाँडेको वाग्मती पुल स्तम्भ अभिलेख (१८६८) मा सुन्दर गद्यको प्रयोग भएको पाइन्छ । यी निबन्ध त हैनन् तर सुन्दर गद्यको प्रयोग भएकाले नेपाली निबन्धको विकासमा यिनको पनि महत्त्वपूर्ण योगदान छ ।

यस कालमा देखा परेका केही गद्य कविहरूका केही गद्य कृतिहरू देखा परेका छन् । ती गद्य कविहरूमा दैवज्ञकेशरी अर्ज्यालको गोरक्षयोग शास्त्र (१८७७) ललितत्रिपुरा सुन्दरीको राजधर्म (१८८८ पूर्व) सुन्दरानन्द वांङ्गाको त्रिरत्न सौन्दर्यगाथा (१८८९/ ९० तिर) र सन्त शशीधरको वाणोपनिषद (१८८९) जस्ता कृतिहरू देखा परे । यी कृतिहरूले नेपाली आख्यानेतर गद्यमा प्रयोग भएका विविध शैलीको नमुना प्रस्तुत गरेका छन् ।

यस प्राथमिक कालमा अध्यात्मिक विषयवस्तुका पनि केही गद्य कृतिहरू फेला परेका छन् । ती मध्ये प्रमुख रूपमा योगी अम्बरगीरका ब्रह्म यज्ञ उपनिषद (१८९१) र योग वाशिष्ठ सार (१९१२) भवानीदत्त पाँडेको अहमवोध (१८९३ पूर्व), सन्त शशीधरका वैराग्याम्बर (१९०६ पूर्व) र जसमनि जोगशास्त्र (१९०९ पूर्व) आदि पर्दछन् । यी कृतिहरूको नेपाली गद्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ ।

यस कालमा साहित्यिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण मानिने केही गद्यकृतिहरू देखा परेका छन् र ती निम्नानुसार छन् । वेनामी लेखकको जङ्गबहादुरको बेलायत यात्रा (१९१०), बत्तीस सालको रोजनाम्चा (१९३२), मोतीराम भट्टको कवि भानुभक्त आचार्यको जीवन चरित्र (१९४८) र चिरञ्जिवी शर्माको आफ्नु कथा (१९५५) आदि कृतिहरू नेपाली गद्यको विकासको दृष्टिले महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् ।^३ यी कृतिहरू यात्रा वर्णन र जीवनी साहित्य र समालोचनासँग सम्बन्धित रहेकाले यिनमा निबन्धका अभिलक्षणहरू अवश्यै पाइन्छन् ।

३. ऐजन ।

यस कालमा नेपाली निबन्धको स्पष्ट खाका कोरिएको पाइँदैन । निबन्धको आयाम वा स्वरूप पनि यस कालमा स्पष्ट रूपमा कोरिएको छैन । यात्रा वर्णनको सुरुवात आलाङ्कारिक आत्मिक अभिव्यक्ति जीवनी र समालोचना लेखनको सुरुवात र कलात्मक गद्य भाषाको प्रयोग भएका केही महत्त्वपूर्ण कृतिहरूले यस कालमा पनि नेपाली निबन्धको विकासका लागि दह्रो आधारशिला खडा गरेको देखिन्छ ।

२.२.२ माध्यमिक काल (वि.सं.१९५८-१९९० सम्म)

वि.सं.१९५८ देखि वि.सं.१९९० सम्मको लगभग साँढे तिन दशकसम्मको समयावधि नेपाली निबन्धको विकासको माध्यमिक काल हो । यस अवधिमा नेपाली निबन्धको निर्माणको काम भएकाले यस काललाई नेपाली निबन्धको निर्माण काल पनि भनिन्छ । १९५८ सालदेखि गोरखापत्रको प्रकाशन आरम्भ भएदेखि नेपाली निबन्धले प्राथमिक कालबाट माध्यमिक कालमा फड्को मारेको हो । गोरखापत्रमा प्रकाशित आख्यानोत्तर गद्यरचनाहरू निबन्धका नजिक नजिक रहेकाले यसै पत्रिका मार्फत नेपाली निबन्धले माध्यमिक कालतर्फ कोल्टे फेरेको हो । यस पत्रिकामा प्रकाशित गद्य लेख रचनाहरूबाटै मौलिक नेपाली निबन्ध लेखनको परम्परा थालिएकाले यी गद्य रचनाहरूको ऐतिहासिक मूल्य छ । यस पत्रिकामा प्रकाशित गद्य लेख रचनाहरू निम्नानुसार छन्^४ :

अधि महामूर्ख पछि बुद्धिमान (१९५९), नैराश्य परम् सुखम् (१९५९), कृषि वृत्तान्त (१९५९), वसन्त वर्णनमा (१९६१), शिक्षोपदेश (१९६६), निद्रा (१९६६), मातृभाषाको उन्नति (१९६६), श्री वसन्त पञ्चमी (१९६६), दूधको गुण अवगुण (१९६७), दुःख र सुख (१९६७), धन त्यसको उपयोग (१९६७), व्यापार (१९६७), भलाइ (१९६८), विज्ञापन शिल्प, शिशु शिक्षा (१९७०), हावा (१९७३) आदि सबै लेख रचनाका रचनाकार अज्ञात छन् ।

यस पत्रिकामा लेखकका नाम उल्लेख भएका केही गद्य लेख रचनाहरू पनि छापिएका छन् । ती मध्ये बेङ्कटेश्वरको सपना (१९७०), शम्भुप्रसाद ढुङ्गेलको समय

४. ऐजन ।

(१९६७), प्रभाव (१९७६) हर्दम याद राख्नु पर्ने कुरा (१९७६), कविताको फल (१९७७); वैजनाथ सेढाईको तातोपानी र अमिलो पानी (१९८२) आदि उल्लेखनीय छन् । यसरी यस पत्रिकाले नेपाली निबन्धको निर्माणको प्रारम्भिक रूपरेखा स्पष्टसंग कोरिदिएको छ ।

गोरखापत्रपछि सुन्दरी (१९६३) र माधवी (१९६५) जस्ता पत्रिकाले माध्यमिक कालीन नेपाली निबन्धको परम्परालाई सुदृढ रूपमा अघि बढाउने काम गरे र सुन्दरीमा प्रकाशित वेसरी (१९६३-६५) लाई निकै राम्रो निबन्ध मानिन्छ । यसमा गोरखापत्रबाट साभार उद्धृत गरी देशको उन्नति (१९६५) निबन्ध पनि छापियो । यता माधवीमा भने निकै महत्त्वपूर्ण निबन्धहरू छापिए । यस पत्रिकामा राममणि आ.दी. को शरद ऋतु चर्चा (१९६५) भीष्म पञ्चक (१९६५) पृथिवी (१९६५), कवितारीति (१९६५/६६) काश्मीरको वर्णन (१९६५) मातृभाषाको आवश्यकता (१९६५) रामप्रसाद सत्यालका कुराको विचार (१९६५), श्रम (१९६५) र माया (१९६५/६६), धर्मदत्त शर्माको शिक्षा (१९६५), सदाशिव शर्माको मनुष्यकी प्रकृति (१९६५-६६) आदि माधवीमा प्रकाशित गद्य लेख रचनाहरू नेपाली गद्यको उत्तरोत्तर विकास र परिमार्जन हुन लागेका कुराको साक्षी बनेको छन् ।

वि.सं. १९७१ देखि प्रकाशित हुन थालेको चन्द्र पत्रिकाले पनि माध्यमिक कालीन नेपाली निबन्धको विकासमा निकै ठूलो टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ । यस पत्रिकामा पद्मनाथ सापकोटाको नेपालको अर्थशास्त्र-१९७१ वेनामीका मित्रता र भारतमा वीरपूजा-१९७१, सूर्यविक्रम ज्ञवालीको सोक्रेटिजको वहस-१९७१, पारसमणि प्रधानका अध्यावसाय र विधा-१९७२ (दुवै) जस्ता निबन्धहरू प्रकाशित भए ।^५ यी निबन्धले नेपाली गद्य शैलीको उत्कृष्ट नमुना प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैगरी १९७२ सालमा प्रकाशित गोर्खाली पत्रिकाले पनि माध्यमिक कालीन नेपाली निबन्धको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । यसमा प्रकाशित पद्मनाथ सापकोटाको मातृभाषा १९७२ शीर्षकको निबन्ध निकै स्तरीय छ ।

५. ऐजन ।

वि.सं. १९७४ देखि प्रकाशित भएको चन्द्रिका पत्रिकाको प्रकाशनलाई नेपाली निबन्धको विकासको कोशेढुङ्गो मान्न सकिन्छ । यसले नेपाली साहित्यका अन्य विधालाई भन्दा निबन्ध विधालाई नै हुर्काउने काम गरेकाले यसलाई निबन्ध प्रधान पत्रिका नै मानिन्छ । यस पत्रिकामा शम्भुप्रसाद ढुङ्गेलका राम्रा मानिएका तीनवटा निबन्ध प्रकाशित छन् र ती हुन् चन्द्रिका-१९७५, प्रेम-१९७५, महेन्द्रमल्ली-१९७५ यस पत्रिकामा छद्म नामका यी निबन्धहरू प्रकाशित छन् । जूनकिरी-१९७५, अबु ता लाज भयो-१९७५, एक शेष-१९७५, धैर्य धारण गर-१९७५ आदि । यी निबन्धहरूको गद्य शैली निकै स्तरीय देखिन्छ ।

भारतबाट प्रकाशित हुने जन्मभूमि (काशीबाट : १९७९ वनारस) गोर्खासंसार (देहरादुन: १९८३) र नेपाली साहित्य सम्मेलन (दार्जिलिङ : १९८५) जस्ता पत्रिकाले माध्यमिककालीन नेपाली निबन्धको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छन् ।^६ जन्मभूमि पत्रिकामा कृष्णप्रसाद कोइराला, धरणीधर कोइराला, रामचन्द्र अधिकारी जस्ता निबन्धकारका भावात्मक तथा विचारात्मक निबन्धहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । त्यसैगरी गोर्खा संसारमा वेदनिधि शर्माको जातीय रोगको अचुक औषधी-१९८६, हैकमसिंह राईको गोर्खा समाज सुधारको आवश्यकता-१९८६, खड्गबहादुर क्षेत्रीको हाम्रो देश औ जातिको वर्तमान अवस्था-१९८६ विद्यावतीको उन्नतीको आवश्यक अङ्ग-१९८६ जस्ता निबन्धहरू प्रकाशित भए । यी निबन्धमा समाज र जातीय सुधार गर्ने कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै नेपाली साहित्य सम्मेलन पत्रिकाले निबन्धकारका रूपमा सूर्यविक्रम ज्ञवाली, पारसमणि प्रधान र रूपनारायण सिंह जस्ता सफल स्रष्टाहरूलाई जन्मायो ।

यसरी सरसर्ती हेर्दा माध्यमिककालीन नेपाली निबन्धको विकासमा नेपाल र भारतबाट प्रकाशित विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । यो काल नेपाली निबन्धको निर्माणको काल भएकाले यस अवधिमा देखिएका निबन्धहरू त्यति परिष्कृत र परिमार्जित छैनन् । अधिकांश निबन्धहरूले त केवल परम्परालाई धान्ने काम गरेका छन् । चन्द्रिका र नेपाली साहित्य सम्मेलनमा प्रकाशित केही

६. ऐजन ।

निबन्धहरूले आधुनिकताको केही आभाष दिन खोजे पनि आधुनिकतालाई पूर्ण रूपमा आमन्त्रण गर्न सकेनन् ।

२.२.३ आधुनिक काल (वि.सं. १९९१-हालसम्म)

वि.सं.१९९१ देखि हालसम्मको समयावधि नेपाली निबन्धका विकासको आधुनिक काल हो । यस अवधिमा नेपाली निबन्धले आफूलाई विकासको उत्कर्षमा पुऱ्याएकाले यस काललाई नेपाली निबन्धको विकासको काल पनि भनिन्छ । वि.सं.१९९३ सालको शारदा पत्रिकामा प्रकाशित देवकोटाको आषाढको पन्ध्र शीर्षकको निबन्ध नै पहिलो आधुनिक नेपाली निबन्ध हो भन्ने मानिएको छ । यो निबन्ध प्रकाशित भएपछि नेपाली निबन्धको माध्यमिक कालमा नीति, शिक्षा, सुधारलाई प्रस्तुत गर्ने परिपाटीको अन्त्य भई नयाँ विषयवस्तुका नयाँ शैलीका निबन्ध लेख्ने परिपाटीको थालनी भएकाले आषाढको पन्ध्रदेखि नै नेपाली निबन्ध परम्परामा आधुनिक काल आएको मानिन्छ ।

आषाढको पन्ध्र निबन्ध मार्फत देवकोटाले पाश्चात्य ढङ्गको पूर्ण निजात्मक निबन्ध लेखनको जग बसाली नेपाली निबन्ध परम्परामा आधुनिक कालको थालनी गरेको हुन् । त्यसैले देवकोटा प्रथम आधुनिक निबन्धकार हुन् । देवकोटाको आगमनसँगै आरम्भ भएको नेपाली निबन्धको आधुनिक काललाई निम्न चार चरणमा बाँडेर अध्ययन गर्न सकिन्छ,^७

(क) पहिलो चरण : वि.सं.१९९१-२००२

(ख) दोस्रो चरण : वि.सं.२००३-२०१६

(ग) तेस्रो चरण : वि.सं.२०१७-यता

(क) पहिलो चरण

वि.सं.१९९१ देखि २००३ सम्मको समयावधि आधुनिक नेपाली निबन्धका विकासको पहिलो चरण हो । यस चरणमा देखा पर्ने प्रमुख दुई निबन्धकारहरू लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र बालकृष्ण सम हुन् । यी दुई निबन्धकारले अलग-अलग

७. ऐजन ।

प्रवृत्तिको नेतृत्व गरी यस चरणलाई अगाडि बढाए । निजात्मक एवम् भावात्मक निबन्ध लेख्ने निबन्धकारको नेतृत्व देवकोटाले गरे भने वस्तुपरक, दार्शनिक र तार्किक निबन्ध लेख्ने निबन्धकारको नेतृत्व समले गरे ।

देवकोटाले विविध विषयका निजात्मक निबन्धहरू लेखेर नेपाली निबन्धलाई नयाँ बान्की प्रदान गरे । उनको लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह-२००२ यस चरणको उत्कृष्ट निबन्ध सङ्ग्रह हो । यसै चरणमा उनले पाश्चात्य जगतका केही सु-प्रसिद्ध निबन्धकारहरूका निबन्धलाई नेपालीमा अनुवाद गरी नेपाली पाठकलाई तिनको आस्वादन पनि गराइदिए । उनको दाडिमको रूखनेर (२०३९) पनि स्तरीय खालका निबन्धहरूको संगालो हो ।

यस चरणमा देखिएका अर्का निबन्धकार समका भाषा (१९९८), देखेको (२०१०), यात्रा (२०१३), प्रहरी (२०२५) आदि निबन्धहरू प्रकाशित छन् । दार्शनिक निबन्ध लेख्ने समका निबन्धहरू ज्यादै बौद्धिक छन् । यसरी देवकोटा र समले आधुनिक नेपाली निबन्धको यस चरणलाई निकै सुदृढ तुल्याए । देवकोटा र समले नेतृत्व गरेको यस चरणमा देखा पर्ने प्रमुख निबन्धकारहरू निम्नानुसार छन् । रामकृष्ण शर्मा, यदुनाथ खनाल, भेषराज शर्मा, खड्गमान मल्ल, रूपनारायण सिंह बोधविक्रम अधिकारी, भीमनिधि तिवारी माध्यमिक कालमै देखा परेर नेपाली निबन्ध परम्परामा आफ्नो पहिचान कायम गरिसकेको वैजनाथ सेढाई, सूर्य विक्रम ज्ञवाली र पारसमणि प्रधान पनि आफ्नो साहित्य सिर्जनामा स्तरीय निबन्धहरू लिएर यसै चरणमा देखा पर्दछन् । हृदयचन्द्रसिंह प्रधान र केशवराज पिडालीले पनि यसै चरणमा आफ्नो उपस्थिति जनाइसकेको देखिन्छ ।

यस चरणमा देखिएका अन्य निबन्धकारहरूमा शुक्रराज शास्त्री, पिनाकीप्रसाद शर्मा, प्रेमराज शर्मा, हरिनाथ खनाल, भूपडबहादुर राणा, फतेबहादुर सिंह, ज्ञानप्रसाद शर्मा आदि प्रमुख हुन् । यी निबन्धकारहरूका वर्णनात्मक एवम् विचार प्रधान निबन्धहरू प्रकाशित छन् । यस चरणमा देखिएका निबन्धहरूको विषयवस्तु संरचना र शैलीमा निकै विविधता पाइन्छ । देवकोटा, सम आदिका केही निबन्धहरू ज्यादै स्तरीय

छन् । निजात्मक लेखनको थालनीका दृष्टिले यो चरण महत्त्वपूर्ण छ । यसरी आधुनिक कालको थालनीसँगै यस चरणमा नेपाली निबन्धले दह्रो खुट्टा टेकी सकेको देखिन्छ ।

(ख) दोस्रो चरण

वि.सं. २००३ सालदेखि २०१६ सालसम्मको समयवधि आधुनिक नेपाली निबन्धको विकासको दोस्रो चरण हो । २००४ सालदेखि नेपाल र भारतका विभिन्न ठाउँमा अध्ययन गरिरहेका तथा प्रवासी जीवन बिताइरहेका नेपाली युवाहरू निरङ्कुश राणा शासनका विरुद्ध जुर्मुराउन थालेका थिए । राणा शासन विरुद्धको क्रान्तिको आगो क्रमशः सल्किँदै गइरहेको थियो । यस्तो परिस्थितिमा चेतनशील एवम् जागृत युवाहरू, अनेक उपायद्वारा चेतना फैलाउने र क्रान्तिलाई मलजल गर्ने काम गरिरहेका थिए । उनीहरूको मुख्य उद्देश्य नेपालमा राणाशासनको अन्त्य गरी प्रजातन्त्रको स्थापना गर्नु नै थियो । यस्तो राजनीतिक परिस्थितिको प्रभाव नेपाली साहित्यमा पनि पयो । नेपाली साहित्यका अन्य विधाका साथै निबन्ध विधामा पनि त्यसको प्रभाव पयो ।

यसै क्रममा काठमाडौँबाट साहित्य स्रोत (२००३ तिर) भारतको बनारसबाट युगवाणी (२००४) को प्रकाशन आरम्भ हुने बित्तिकै नयाँ प्रवृत्तिका साथ हृदयचन्द्रसिंह प्रधान देखा परेपछि आधुनिक नेपाली निबन्धको दोस्रो चरण सुरु भयो । यिनले व्यङ्ग्यात्मक पाराले आफ्नो निबन्धमा समाज सुधारका सन्देश दिएका छन् ।^{१५} सामाजिक विषयवस्तुमा केन्द्रित भई निजात्मक बान्कीका प्रगतिवादी विचार व्यक्त गरेर प्रधानले निबन्धहरू लेखे । यस चरणमा देवकोटाले क्रान्ति एवम् व्यङ्ग्य विद्रोहले भरिएका जोडदार निबन्धहरू लेखे । यसरी यस चरणमा प्रगतिवादी निबन्धका साथै व्यङ्ग्य विद्रोह प्रस्तुत भएका निबन्धहरू लेख्ने परिपाटीको थालनी भयो । यस्तो प्रवृत्तिका निबन्धहरू लेख्ने निबन्धकारहरू निम्नानुसार छन् । श्यामप्रसाद शर्मा, रमेश विकल, आनन्देव भट्ट, गोविन्द भट्ट, बालकृष्ण पोखरेल, तारानाथ शर्मा, कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, गोविन्द लोहनी, माधवलाल कर्माचार्य, श्रीधर खनाल आदि पर्दछन् ।

द. गोपीकृष्ण शर्मा, नेपाली निबन्ध परिचय, □काठमाडौँ : साभा प्रकाशन, २०५५) पृ. ५ ।

यस चरणमा हास्यव्यङ्ग्य निबन्धहरू लिएर केशवराज पिडाली देखा पर्दछन् । यिनको आगमनसँगै आधुनिक नेपाली निबन्ध परम्परामा हास्य व्यङ्ग्यात्मक निबन्ध लेखनको थालनी भएको छ । पिडालीले थालनी गरेको यस परम्परालाई वासुदेव शर्मा लुइटेल, भैरव अर्याल, रामकुमार पाँडे, श्याम गोतामे, घटोत्कच शर्मा, चोलेश्वर शर्मा आदि निबन्धकारहरूले सुदृढ तुल्याउँदै लगे । यी निबन्धकारहरूले सामाजिक विसङ्गति एवम् व्यक्तिका, खराब आचरणको हाँसो एवम् खिल्ली उडाउँदै निकै रोचक खालका निबन्धहरू लेखेका छन् ।

वि.सं. २००७ सालको राजनीतिक परिवर्तन पछि साहित्यका अन्य विधा भन्ने नेपाली निबन्धको पनि द्रुत गतिमा विकास भयो । त्यस परिवर्तनले ल्याएको अभिव्यक्ति स्वन्त्रतासँगै पत्र पत्रिकाको प्रकाशन प्रचुर मात्रामा हुन थालेपछि नेपाली निबन्धले राम्रो गति समात्यो । यस अवधिमा देखिएका प्रगति (२०१०), इन्द्रेणी (२०१३) र नौलो पाइलो (२०१३) आदि पत्र-पत्रिकाले निबन्धको प्रकाशनलाई विशेष महत्त्व दिए । यस चरणमा देखा पर्ने निबन्धकारहरू लैनसिंह वाङ्देल, बदरीनाथ भट्टराय, कृष्णप्रसाद ज्ञवाली, भाइचन्द्र प्रधान, कमलमणि दीक्षित, चित्ररञ्जन नेपाली, राजेश्वर देवकोटा, जनकलाल शर्मा, छविलाल पोखरेल, नयनराज पन्त, धर्मराज थापा, मदनमणि दिक्षित, लिलाध्वज थापा, ढुण्डिराज भण्डारी, राजनारायण प्रधान, ज्ञानमणि नेपाल, जनार्दन सम, शिवकुमार राई आदि हुन् ।^९

आधुनिक नेपाली निबन्धको यस चरणको मुख्य प्रवृत्तिका रूपमा प्रगतिवादीता र हास्य व्यङ्ग्यात्मकता नै देखा पर्दछन् । यस चरणमा व्यङ्ग्यका साथै विद्रोहको भाव व्यक्त भएका थुप्रै निबन्धहरू प्रकाशित भए । वैचारिक एवम् बौद्धिक खालका निबन्धहरू पनि यस चरणमा प्रशस्त मात्रामा देखा परे । फलस्वरूप नेपाली निबन्धको विषय क्षेत्र भन्नु फराकिलो हुँदै गयो । अघिल्लो चरणबाट आरम्भ भएको निजात्मक लेखनको परम्परालाई यस चरणले भन्नु समृद्ध तुल्यायो ।

९. ऐजन ।

(ग) तेस्रो चरण

वि.सं. २०१७ देखि हालसम्मको अवधि आधुनिक नेपाली निबन्धका विकासको तेस्रो चरण हो । २०१७ सालको राजनीतिक परिवर्तन र निर्दलीय एवम् निरङ्कुश पञ्चायती व्यवस्थाको थालनी र त्यसले जनताको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि पुऱ्याएको कुठाराघात; रूपरेखा (२०१७) पत्रिकाको प्रकाशन आदि जस्ता महत्त्वपूर्ण घटनाहरू नै आधुनिक नेपाली निबन्धको तेस्रो चरणको थालनीका प्रमुख कारण बनेका देखिन्छन् । यस चरणको थालनी गर्ने निबन्धकार शङ्कर लामिछाने हुन् । उनले नितान्त नौलो शैलीमा निजात्मक निबन्धहरू लखे । उनले नयाँ विषयवस्तुलाई नयाँ ढङ्गमा प्रस्तुत गरी बौद्धिक खालका निबन्धहरू लेखेर नेपाली निबन्धमा नयाँ आयाम थप्ने काम गरे । उनले चेतन प्रवाह शैलीमा उच्च कोटीका प्रयोगवादी निबन्धहरू लेखेर आफूलाई परम्परादेखि भिन्न कित्ताको निबन्धकारको रूपमा उभ्याए ।

नेपाली निबन्धको यस चरणमा देखा पर्ने अर्का प्रतिभाशाली निबन्धकार भैरव अर्याल हुन् । दोस्रो चरणमै देखा परिसकेका अर्यालले यसै चरणमा आफूलाई सबल हास्य व्यङ्ग्य निबन्धकारका रूपमा स्थापित गरेको हुन् । उनले आफ्ना निबन्धमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा देखिएका विसङ्गतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । उनले मानिसका कमजोरीप्रति पनि तिखो व्यङ्ग्य प्रार गरेका छन् । उनले आफ्ना निबन्धमा केही मात्रामा स्वैरकल्पनाको प्रयोग पनि गरेको छन् । यस चरणमा देखा पर्ने अर्का निबन्धकार तारानाथ शर्मा हुन् । दोस्रो चरणमै आफ्नो उपस्थिति जनाइसकेका शर्माले यस चरणमा यात्रा निबन्धहरू लेखेर आधुनिक नेपाली निबन्धका क्षेत्रमा नयाँ बाटो खन्ने काम गरे । उनले स्वदेश र विदेशका विभिन्न ठाउँमा गरेको भ्रमणको रोचक ढङ्गमा वर्णन गरी स्तरीय खालका यात्रा निबन्धहरू लेखेका छन् । उनले कुनै व्यक्ति विशेषको निजी भ्रमणको वर्णन गरेर पनि स्तरीय निबन्ध लेख्न सकिन्छ भन्ने मान्यता स्थापित नै गरी दिए । यात्रा निबन्ध लेखनको थालनीलाई यस चरणको महत्त्वपूर्ण उपलब्धिको रूपमा लिइन्छ ।

यस चरणमा देखा परेका अन्य निबन्धकारहरूमा कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, कमल दीक्षित, गोविन्द लोहनी, बालकृष्ण पोखरेल, आनन्ददेव भट्ट, धर्मराज थापा, चुडामणि

रेग्मी कृष्णप्रसाद पराजुली, राममणि रिसाल, सत्यमोहन जोशी, रामलाल अधिकारी, डि.पि.भण्डारी, लोकेन्द्रबहादुर चन्द, पूर्णप्रकाशन नेपाल 'यात्री' मोहनराज शर्मा, मोदनाथ प्रश्रित, वासुदेव त्रिपाठी, यादव खरेल, खेमराज केशवशरण, उत्तम कुँवर, आदि हुन् । यी निबन्धकारहरूले विविध विषय वस्तुमा वस्तुपरक र निजात्मक निबन्धहरू लेखेका छन् । "राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गतिविधि ज्ञान र विज्ञानका सूचना दिन प्रतिदिन मानवमा थपिदै गएका विसङ्गति आदि अनेक कुरालाई यस चरणका निबन्धहरूले प्रस्तुत गरेका छन् ।"^{१०} प्रयोगधर्मिता, चेतनप्रवाह शैलीको प्रयोग, अमूर्त लेखन, स्वैरकल्पनाको प्रयोग, हास्य व्यङ्ग्य र यात्रा वर्णन नै यस चरणका नेपाली निबन्धका प्रमुख प्रकृति हुन् । शङ्कर लामिछाने, भैरव अर्याल र तारानाथ शर्माले यस चरणमा नेपाली निबन्धका फाँटमा चलाएको अलग-अलग धारालाई अन्य निबन्धकारहरूले सवल रूपमा अधि बढाउँदै यस चरणलाई समृद्ध तुल्याउने काम गरे ।

अर्कातर्फ प्रयोगवादी अमूर्तता वा जटिलताबाट नेपाली निबन्ध सम्प्रेषणतर्फ उन्मुख हुनु पनि यस चरणको थालनीको मुख्य कारण हो । यस चरणका निबन्धले नवीन चिन्तनलाई ग्रहण गर्दै समाजमा व्याप्त सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक विकृति एवम् विसङ्गतिलाई मुख्य विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यस चरणका निबन्धहरूले पूर्ववर्ती चरणका निबन्धहरूलाई निरन्तरता दिनुका साथै तिनका विस्तार पनि गरेका छन् । पत्रपत्रिकाहरूको प्रकाशनमा आएको लहर, शिक्षाको विकास, विज्ञान तथा प्रविधिको बढ्दो प्रभाव, राजनीतिक जागरण आदिका कारण यस चरणमा नेपाली निबन्ध लेखनले राम्रै गति लिएको देखिन्छ । यस चरणका निबन्धमा विषयवस्तुको व्यापकता, चिन्तन विविधता, स्वैरकल्पनात्मक चेतनाको अधिकता, विज्ञान विषयक सन्दर्भहरूको व्यापकता आदि पाइन्छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा दिन प्रतिदिन विकसित हुँदै गएका घटनाक्रमले मानव जीवनमा पारेको प्रभावलाई विषयवस्तुलाई यस चरणका निबन्धकारहरूले आफ्ना निबन्धमा गहिरो चिन्तन व्यक्त गरेका छन् । ज्ञान विज्ञानका निबन्धकारहरूमा दुर्गाप्रसाद भण्डारी, मनोज बाबु मिश्र, नारायण ढकाल, माधवप्रसाद पोखेल, राजव, मोदनाथ प्रश्रित, चुडामणि रेग्मी, चोलेश्वर शर्मा,

१०. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, पूर्ववत् ।

गङ्गा उप्रेती, वासुदेव त्रिपाठी, हरिकला उप्रेती, युवराज नयाँघरे, घनश्याम राजकर्णिकार, प्रदीप नेपाल, विजय चालिसे, किशोर नेपाल आदि पर्दछन् । यस चरणमा पूर्ववर्ती चरणका निबन्धकारका खारिएका निबन्ध र नयाँ निबन्धकारहरूका पनि गहकिला निबन्धहरूका देखा परेका छन् । यस चरणका नेपाली निबन्धले पूर्ववर्ती चरणका केही प्रवृत्तिहरूलाई अझ दरो रूपमा अँगाल्यो ।

यस चरणका खासगरी पूर्ववर्ती चरणमा देखिएको प्रगतिवादी निबन्ध लेखनको परम्परा बढी समृद्ध हुन पुग्यो । यसका साथै अहिले यात्रा संस्मरणात्मक निबन्ध र हास्य व्यङ्ग्य निबन्ध लेखनको परम्परा पनि चलिरहेको छ । यस चरणमा निजात्मक र वस्तुपरक दुवै खालका निबन्धहरू रहेका छन् । यी विभिन्न प्रवृत्तिहरूलाई अँगाले पनि यस चरणका निबन्धहरूले खासगरी समसामयिक युगका वेधिति एवम् विसङ्गतिलाई खोतल्ने प्रयास गरेका छन् । २०३६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि खुला वातावरणले ल्याएका विकृति आम निर्वाचन र बहदो महँगी माओवादीद्वारा जनयुद्धको थालनी, मध्यावधि निर्वाचन, संसदहरूको किनबेच, सरकार चलाउने र गिराउने खेल, सरकार पक्ष र माओवादी पक्ष दुवैबाट हत्या गर्ने खेल, सत्ता प्राप्तिको चाहना, राजदरबार हत्याकाण्ड, राजाका रूपमा ज्ञानेन्द्रको उदय, राजाको निरङ्कुश शासनको थालनी, ०६२-६३ को जनआन्दोलन, माओवादीहरूको शान्ति प्रक्रियामा आगमन संविधान सभाको निर्वाचन राजतन्त्रको अन्त्य र गणतन्त्रको घोषणा, जातीयताको आधारमा संघीय राज्यको माग र त्यसले निम्त्याउन खोजेको जातीय युद्ध, बन्द र हडतालको शृङ्खला आदिबाट सिर्जित वेधिति एवम् विसङ्गतिलाई तीव्र व्यङ्ग्य एवम् आक्रोश व्यक्त गरी निबन्ध लेख्ने निबन्धकारहरूको ठूलो जमात यस चरणमा देख्न सकिन्छ । त्यस्तै विश्वमा देखिएको आर्थिक मन्दी र त्यसको नेपालमा परेको प्रभाव, प्रशासनिक क्षेत्रमा देखिएको ढिला सुस्ती, संविधान लेखनमा ढिलाई, वैज्ञानिक अविष्कारहरूले मानव जीवनको अस्तित्वमाथि निम्त्याएको सङ्कट विश्वमै बहदो हत्याहिंसाको अटुट शृङ्खला, वैदेशिक रोजगारका लागि दक्ष जनशक्तिको पलायन, वैदेशिक रोजगारमा गएका नेपाली युवाहरूले भोग्नु परेको समस्या आदि जस्ता कुराहरू पनि यस चरणका नेपाली निबन्धका विषयवस्तुका सेरोफेरोभित्र परेका छन् ।

यस चरणमा देखा परेका अन्य निबन्धकारहरूमा नरेन्द्रराज पौडेल, मुकुन्द आचार्य, मोहन सिटौला, विमल निभा, भीष्म उप्रेती, ध्रुव मधिकर्मी, शिव अधिकारी, कञ्चन पुडासैनी, चट्याङ मास्टर आदि विशेष उल्लेखनीय छन् । यसरी अधिल्लो चरणमै स्थापित भएका र यसै चरणमा स्थापित भएका निबन्धकारहरूले नयाँ-नयाँ प्रवृत्तिहरूलाई अँगाल्दै यस चरणलाई हुर्काइरहेका छन् ।

देवकोटा र समले प्रवर्तन गरी हुर्काएको नेपाली निबन्धको आधुनिक कालमा विभिन्न प्रवृत्तिहरू देखा परे । नयाँ-नयाँ प्रवृत्तिहरू अँगाल्दै नेपाली निबन्धमा नौलो आयाम थाले । प्रवासमा निबन्धकारहरू लागि रहेका देखिन्छन् । निजात्मकता, वस्तुपरकता, शैलीमा नवीनता, विषयगत विविधता, प्रगतिवादीता, हास्य व्यङ्ग्यतात्मकता, स्वैरकल्पनात्मकता, अमूर्तता, प्रयोगवादीता आदि नै आधुनिक नेपाली निबन्धका मूलभूत विशेषता हुन् । यात्रा संस्मरणात्मक निबन्ध लेखनको थालनी हुनु पनि यस कालको महत्त्वपूर्ण उपलब्धी हो । यसरी नयाँ-नयाँ प्रवृत्तिहरू ग्रहण गर्दै यस कालमा नेपाली निबन्ध द्रुत गतिमा विकसित हुँदै गइरहेको छ ।

तेस्रो परिच्छेद

उत्तरवर्ती चरणका नेपाली निबन्ध सङ्ग्रहको विवरण

३.१ नेपाली निबन्धको उत्तरवर्ती चरण

समकालीन शब्द समय विशेषको उत्तरवर्ती अवधि हो । यस अर्थमा समकालीनता र उत्तरवर्ती शब्दले लगभग एउटै अर्थ बुझाउँछन् । समकालीनता क्रमशः सदैँ गएभैं उत्तरवर्ती समय पनि क्रमशः सदैँ जान्छ । समकालीन शब्दले उही समयको भन्ने अर्थ बुझाउँछ भने उत्तरवर्ती शब्दले पछिल्लो समयको भन्ने अर्थ बुझाउँछ ।^{११} यस आधारमा यी दुई शब्द प्रविधिका रूपमा भिन्न भए पनि अर्थतात्त्विक रूपम एउटै छन् ।

यही सन्दर्भमा नेपाली साहित्यको निबन्ध विधामा पनि आधुनिक काल अन्तर्गत वि.सं. २०३५/०३६ पछिको समयलाई नेपाली निबन्धमा साहित्यको उत्तरवर्ती चरण हो । जनमत सङ्ग्रह पछि देशमा आएको नूतन परिवर्तन सँगै विभिन्न साहित्यकारहरूले व्यङ्ग्य विद्रोहमूलक निबन्धहरू लेख्दै आएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली निबन्ध साहित्यमा वि.सं. २०३६ सालमा भएको जनमत सङ्ग्रहको घोषणादेखि प्रारम्भ भई अद्यावधि निरन्तर रहेको धारा हो भन्न सकिन्छ ।

परिवर्तित समयक्रमले ल्याएको वा परिवर्तित राजनीतिक, सामाजिक सन्दर्भले ल्याएका युगीन परिवर्तनको प्रभाव र अभिलक्षण त्यस युगका निबन्धमा देखिनु नेपाली निबन्धमा समकालीन चेतना वा समकालीनता हुनु हो । यही समकालिन चेतनालाई आफ्ना निबन्धमा समाउन सक्ने प्रवृत्तिका दृष्टिले समकालीन नेपाली निबन्ध लेखन सशक्त देखिन्छ । यसरी २०३५/०३६ पछिको समयलाई विशेष गरेर आधुनिक नेपाली निबन्धमा उत्तरवर्ती चरण वा समसामयिक धारा भनेर चिनिन्छ । यही चरणमा लेखिएका निबन्धहरूको प्रस्तुति यहाँ दिइएको छ ।

११. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, (काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान २०६४), पृ. ३३३ ।

३.२ उत्तरवर्ती चरणका निबन्धकारहरूका निबन्धहरू

क्र. सं.	निबन्धकार	निबन्ध सङ्ग्रह
१.	कञ्चन पुडासैनी	स्मृतिको यात्रा: मनको डोब (२०३७)
२.	घनश्याम राजकर्णिकार	विदेशको यात्रा: स्वदेशको सम्झना (२०३७) देश प्रदेशको भ्रमण: केही संस्मरण (२०४३), बौद्ध तीर्थयात्रा: नालन्दादेखि लुम्बिनीसम्म (२०६०) ।
३.	देवीचन्द्र श्रेष्ठ	हुम्ला बोल्छ मानसरोवरमा (२०३७), घामपानीको छापबिँडो (२०४५) ।
४.	मुक्तकुबेर मास्के	धर्मराज यमको अदालत (२०३७) ।
५.	रुद्रबहादुर खत्री	मेरो भोट दोसाँधको अनुभव (२०३७) ।
६.	शान्तदास मानन्धर	बसिबियाँलो (२०३७)
७.	श्यामप्रसाद	मेजरो चीनयात्राको डायरी (२०३७)
८.	कुमार घिसिङ	दुनघाटी नालापानी (२०३८) ।
९.	जैनेन्द्र जीवन	सपनाहरूको पालो पहरा (२०३८) ।
१०.	पथिक प्रतीक्षित	अवसाद अभिनयी (२०३८)
११.	बद्री पोखरेल	दश पोकाभिन्नका पन्ध्र अँजुली (२०३८) ।
१२.	माधवप्रसाद देवकोटा	लेखमाला (२०३८) ।
१३.	मिनबहादुर बयलकोटी	बयलकोटीका निबन्धहरू (२०३८) ।
१४.	विश्व शाक्य	कृष्ण उवाच (२०३८), कस्तो गधा रहेछ (२०५१), श्री पशुमहापुराण (२०५७)
१५.	सुवर्ण शाक्य	यौन र जीवन (२०३८)
१६.	उत्तम कुँवर	अनुभव र अनुभूतिहरू (२०३९) ।
१७.	किशोर नेपाल	चिन्ताका क्षणहरू (२०३९)
१८.	घटराज भट्टराई	डोल्पाली छोटी (२०३९), गोसाइँकुण्ड (२०४६), भानुयात्राका आठ दिन (२०५४) ।
१९.	नारदप्रसाद ओझा	गन्धनमन्थन (२०३९) ।
२०.	लीलासिंह कर्मा	यात्राको यो लामो क्रम (२०३९), कथा र कथा (२०४२), अतीतको डोबहरू (२०५१), कर्मा भन्छन्

		(पत्रात्मक निबन्ध सङ्ग्रह) (२०५६), मान्छे बन्न सकिएन (२०६०) ।
२१.	कमलनाथ शर्मा	साँचो के मा ? ताल्चामा ! (पद्यसमेत) (२०४०) ।
२२.	अम्बरप्रसाद रिजाल	बुभ्नुभो (२०४१), महासङ्कल्प (२०६२), एक दर्जन निबन्धसङ्ग्रह (२०६३) ।
२३.	नरेन्द्रराज पौडेल	घरभित्रको गाईजात्रा (२०४१), बिहेको निम्ता (२०४४), छडुङ्को जङ्गलमा हराउँदा (२०४७), मङ्की स्टेट याने वानर राज्य (२०५१), प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क (२०६४)
२४.	कृष्णहरि बाँसकोटा	जागिरे (२०४१) ।
२५.	खेममणि काफ्ले	धराप (२०४१) ।
२६.	घनश्याम जोगी	जोगीको जीन्दगी (२०४१) ।
२७.	मदनमणि दीक्षित	बर्लिन डायरीका पाना (२०४१) ।
२८.	यज्ञराज 'यात्री'	हिलोको कमल (निबन्धसंग्रह) (२०४१), नारी (निबन्धसंग्रह) (२०५०) ।
२९.	रञ्जुश्री पराजुली	विदेशमा विताएका केही वर्ष (२०४१) ।
३०.	घनश्याम ढकाल	नाम कमाउने रहरमा पत्र पुष्पम् (२०४२), दरिद्रताबाट मुक्ति (२०४५)
३१.	चालश्वर शर्मा	म त अप्रिल फूल पो भएछु (२०४२) ।
३२.	भूपटबहादुर राणा	भूपट निबन्धावली (२०४२), गहन चिन्तन (२०४६) ।
३३.	मनुजबाबु मिश्र	मेरो चित्र: मेरो छाया (२०४२), अन्तर्तरङ्ग (२०४९), तरङ्गतरेली (२०५२), दुरान्तर (२०५२), अनुहारका पानाहरू (२०५६), म र मेरो परम्परा (२०६३) ।
३४.	मोहन सिटौला	गोठालाहरू (आत्मपरक निबन्धसङ्ग्रह) (२०४२) । परिभ्रमण (२०४४) ।
३५.	मुकुन्द आचार्य	नेताहरूको रूपलाई चुरोटको धुप (२०४२), पट्टो बन्ने रहरमा (२०४६)
३६.	श्री कृष्ण गौतम	अल्छीका पाइला (२०४२), तस्मात चरैबति (२०४८), माल्दिभ्सको प्रेमकथा र अन्या यात्राहरू (२०६३) ।
३७.	सूव सेन	देशदर्शन (भाग १), देशदर्शन (भाग २) (२०४२), गौचरणदेखि गौपुजासम्म (२०५२), आफ्नै खोजका सन्दर्भहरू (२०५५), अविस्मरणिय जुम्ला (२०५८), देशभक्तहरूको भूमि इजरायलमा केही दिन (२०५८), चालिस वर्षपछि (२०५९) ।
३८.	हेम सुवेदी	कालिपोके (२०४२) ।
३९.	भूपहरि पौडेल	थलैथलाका पाटाहरू (२०४२) ।

४०.	मोहनध्वज बस्नेत	मेरा अतीतका सम्भनाहरू (२०४३) ।
४१.	गङ्गाप्रसाद उप्रेती	स्मृतिका छालमा इटाली (२०४४), तिब्बतमा दस दिन (२०६४) ।
४२.	गणेशबहादुर प्रसाई	दीर्घ प्रतीक्षा (२०४४) ।
४३.	गोमा उपाध्याय	कार्यशील महिलाको भूमिका ? नेपाल र भारतका केही नारी प्रतिभा (२०४४), पौराणिक नारी परिचय (२०५४) ।
४४.	जनार्दन आचार्य	समय-समय (२०४४) ।
४५.	देवीप्रसाद बनवासी	आकृति र अनुभूति (२०४४), मोती निबन्ध (सम्पा) (२०४८), सोल्टी (२०५९), हरेलो (२०६१), बोधार्थ (२०६२), बुढेसो (२०६४) ।
४६.	नारायणबहादुर सिंह	शृङ्खलाहीन शृङ्खलाहर (२०४४) ।
४७.	नैरथ नदिम	आश्चर्यमय उपत्यका (२०४४) ।
४८.	भैरवनाथ रिमाल 'कदम'	भक्तिसमर्पण (लेखसङ्ग्रह) (२०४४) ।
४९.	मञ्जुल	सम्भनाका पाइलाहरू (२०४४), जाने होइन दाई आलापोट ? (२०४७) ।
५०.	वसन्तकुमार शर्मा नेपाल	निबन्ध सङ्ग्रह (२०४४) ।
५१.	वासु पासा	फर्केर हेर्दा (संस्मरण) (२०४४), उत्पत्ति (२०४८) ।
५२.	मौदगल्य	चीनभ्रमणका चार हप्ता (२०४४) ।
५३.	तीर्थ भण्डारी	खिचडी (२०४४) ।
५४.	कलाप्रेमी श्रेष्ठ	रङ्गीन चस्मा (२०४४) ।
५५.	डम्बरबहादुर डी.	मेरी प्रेमिका (२०४५), बोकाको मुखमा कुभिण्डो (२०४५) ।
५६.	डिल्लीराम तिमल्सिना	काशी (२०४५) ।
५७.	पारिजात	चित्रमय शुरुवात (२०४५), आधा आकाश (२०४८), अध्ययन र सङ्घर्ष (२०५०) ।
५८.	भद्रकुमारी घले	राष्ट्रिय चिन्तन (२०४५), समय - दृष्टि (२०५९) ।
५९.	विनयकुमार कसजु	साँचो कुरा (लेखसङ्ग्रह) (२०४५) ।
६०.	विजय चालिसे	अप्रिलको बेलायत (२०४५), मनका ६४तुलिकामा स्मृतिका बिम्बहरू (२०६३) ।
६१.	सुमन ढकाल	मेरो कर्णालीयात्रा (२०४५) ।

६२.		
६३.	कृष्णप्रसाद बाँस्तोला	महागाइजात्रा (२०४६) ।
६४.	कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान	अनाम सत्य (२०४६), पाइला: आगतमा टेकेर (२०४७), बाग्मतिको हरक (२०५७), समय सुनामी (२०६२) ।
६५.	खड्गमान सिंह	जेलमा बीस बर्ष (संस्मरण) सहिद मैना दाई (२०४६), जेलबाहिर ४० बर्ष (संस्मरण) (२०४८) ।
६६.	गुलाब खेतान	जीवनसार सफलताका खुड्किलाहरू (२०४६) ।
६७.	भीष्म उप्रेती	यात्राका केही थुँगा फूल (२०४६), नीलो पानी र नीला भावनाहरू (२०५५), लहर - लहरका अक्षरहरू नियत्रा संग्रह (२०५८), हिड्दै गर्दा (निबन्ध सङ्ग्रह) (२०६१), तहरान डायरीको एक साता नियत्रा (२०६३)
६८.	राधाकृष्ण मैनाली	लुटिएका दुई थुँगा फूल (संस्मरण) (२०४६), बन्दी रहर (संस्मरण), (२०५५), मेरा अतीत मेरो साथी (२०६२) ।
६९.	रामचन्द्र शर्मा	लभ म्यारेज (२०४६) ।
७०.	विमल निभा	चौथो कलम (२०४६) ।
७१.	शिव ढकाल	जीवनका डोबहरू (२०४६) ।
७२.	श्याम गोतामे	श्याम गोतामेका हास्यव्यङ्ग्य (२०४६), छेउको वधशाला (२०६१) ।
७३.	हरि श्रेष्ठ	अतीतका स्मृति (२०४६), महाकवि देवकोटा (पत्रात्मक संस्मरण) (२०४५) ।
७४.	हरि बन्दी	उल्टोपट्टि (२०४६) ।
७५.	केदारमान आ.दी.	नारायणी - लुम्बिनी (२०४७) ।
७६.	कृष्णप्रसाद काफ्ले	मेरो तपस्या: मेरो अडान (२०४७) ।
७७.	केदार शर्मा ढकाल	बाचन गाहो भो ! (२०४७), जीनसङ्घर्षको ठक्कर ।
७८.	खगेन्द्र सङ्गौला	जनआन्दोलनका छर्छरहरू (२०४७), सङ्कटकालमा कुन्साड काका (२०५९), सम्भनाका ऐनामा तस्बिरहरू (२०६२) ।
७९.	चन्द्रमणि प्रसाई	चन्द्रमणिका निबन्धहरू (२०४७), सुक्ष्म तरङ्ग (२०४९) ।
८०.	जगदीशचन्द्र भण्डारी	अँध्यारोमा चलबलाएका शब्दहरू (२०४७) ।
८१.	जनार्दन ढुङ्गाना	चिन्तनको सँगालो (२०४७) ।
८२.	तुलसीराम शर्मा 'कश्यप'	कल्पना (२०४७) ।
८३.	पवनकुमार खनाल	निबन्धसङ्ग्रह (२०४७), आत्माचिन्तन (२०४८) ।

८४.	मोदनाथ प्रश्रित	केही साँस्कृतिक निबन्धहरू (२०४७), विचार र अन्तर्सम्बन्ध (२०६१) ।
८५.	रविकिरण 'निर्जीव'	सोभा निर्जीवका बाङ्गा निबन्धहरू (२०४७), सोभा निर्जीवका थप बाङ्गा निबन्धहरू (२०६४) ।
८६.	रामबाबु घिमिरे	म हरेस खान थालेको छु (२०४७), लेख्नु नपर्ने कुराहरू (२०४६), अनर्गल प्रलाप (२०६५) ।
८७.	रामेश्वर शर्मा लामिछाने	आलेको अन्तर्वार्ता (२०४७) ।
८८.	हृदयप्रसाद मिश्र	उद्घाटन (२०४७), च्वाँक (२०४७) ।
८९.	कृष्ण धराबासी	बालक हराएको सूचना (२०४८), नारीभिन्न त्यस्तो के छ हजुर ? (२०५३), उत्तमसिंह सिजापतीको आलु (२०५६) ।
९०.	टुकराज मिश्र	रिडी र राँची: रुदै हाँसै (२०४८) ।
९१.	नरेन्द्रप्रसाद प्रसाई	मेरो प्यारो कञ्चनजङ्घा (२०४८), मेरो मोती पुरस्कार (२०४९) । जनप्रियताको नाप (२०५३), अक्षरको प्रदर्शनी (२०५५), नमस्कार (२०५८), प्रिय इन्दिरा (पत्रनिबन्ध) (२०५६२), सहोदरी ठुड (लघु पत्रनिबन्ध) (२०६२) ।
९२.	निर्मोही व्यास	ठोरीको एलबम (२०४८), नौलो पाइला (२०५६), भलभली आँखामा (२०५१), सेरोफेरो सवै मेरो (२०६१) ।
९३.	मोहन दुवाल	गर्भका रहस्यहरू (२०४८), क्रमशः सन्दर्भहरू (२०५१) ।
९४.	रामेश्वरप्रसाद अर्ज्याल	दैनन्दिनीका केही पृष्ठ (२०४८) ।
९५.	सलोन कार्थक	विदेशतिर हिड्दै जाँदा (२०४८), पदयात्रा गाउँको: फन्को विदेशको ।
९६.	सुनिल पौड्याल	बेलायत: कल्पना र यथार्थ (२०४८) ।
९७.	रुद खरेल	तपाइँको नाम के हो ? (२०४८), तोरीलाहुरे चोकमा एकछिन (२०५२), बिसिस्यो कि (२०५७), आषाढस्य प्रथम दिवसे (२०५९), तेस्रो आँखा (२०६१), शब्दको भ्वाङ (२०५६) ।
९८.	आनन्ददेव भट्ट	केही आत्मपरक निबन्धहरू (२०४९) ।
९९.	उदय जी.एम.	पञ्जाबदेखि रोल्पासम्म (२०४९) ।
१००.	कविता शेरचन	भावनाका धुनहरू (२०४९) ।
१०१.	देवकुमारी थापा	क्षण, विचार र स्मृतिहरू (२०४९) ।
१०२.	प्रेमकुमारी खत्री	केहि चिन्तन: केही संस्मरण (२०४९) ।
१०३.	भरतकुमार श्रेष्ठ	तीनपत्रे चट्टानभिन्नका जीन्दगीहरू (२०४९) ।
१०४.	राजेन्द्र सुवेदी	खाली सिसी पुराना कागज (२०४९), अब मेरो क्यासेट बन्द हुन्छ (२०५६), मेरो यात्रा: मेरो परिवेश (२०५६), गुडबाई छाडिजानेलाई (२०६५), म हुँ औला नकाटिएको एकलव्य

		(२०६५) ।
१०५.	राजनारायण प्रधान	मानवीय बनोट (२०४९) ।
१०६.	कूलचन्द्र कोइराला	वाजेपुराण (२०४९), नबिसने क्षण (२०५०), कूलचन्द्र कोइरालाका निबन्धहरू (२०५०), यात्रा आमा बगरको (२०५०),
१०७.	जयरामा शर्मा 'विरक्ति'	तँलाई हरियो बाँस (२०५०), टिम्मुर (२०५२) ।
१०८.	दलबहादुर काउछा	विवाह (२०५०)
१०९.	दुर्गा घिमिरे	जेलको सम्झना (२०५०), चेलीको कथा र कथा (२०६१) ।
११०.	ध्रुवचन्द्र गौतम	बाल्यकाल (संस्मरण) (२०५०) ।
१११.	भारती खरेल	नवरत्न (२०५०) ।
११२.	प्रकाश ए. राज	एक यात्रालेखकको कथा (२०५०), यात्रा संस्मरण (२०६२) ।
११३.	प्रकाश प्रेमी	परजा तन्त्र (२०५०) ।
११४.	महेश्वर शर्मा	रन्थमोल (जागिर संस्मरण) (२०५०), तर तापनी (२०५१), अस्तित्वको खोजीमा (२०५३), वरं न राय न कुराज राज्याम (२०५३), अरालिएका स्वरहरू (२०५९), कुरा र कुरा (२०६४) ।
११५.	रमेश विकल	नीलगिरीका छायामा (२०५०), अझ अगाडि बढ्नुछ (२०५१) ।
११६.	सुधा त्रिपाठी	बादल, धर्ती र आस्थाहरू (२०५०), सुस्ताई (२०५९), जीवनसुत्र र स्वप्नाभास (२०५३), सुटटाई, बोका र प्रजातन्त्र (२०६०), अमर सिर्जना (२०६५) ।
११७.	शान्ता श्रेष्ठ	तेत्तीस पुतली (संस्मरण) (२०५०), खाली हात (२०५२) ।
११८.	प्रद्युम्न श्रेष्ठ	मेरा केही यात्रा संस्मरणहरू (२०५१)
११९.	भक्तबहादुर नेपाली	स्मृतिका पानाहरू (संस्मरण) (२०५१), उपहार (२०५१) ।
१२०.	मङ्गलादेवी सिंह	नारी सङ्घर्षका पाइलाहरू (२०५१) ।
१२१.	नरनाथ लुङ्गटेल	छेपन (२०५१), सिङ न पुच्छर (२०५३), चम्चा चिन्तन (२०५५), बाँदरको हातमा नरिवल (२०६०), प्रतिनिधी नेपाली हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध (सम्पा., २०६५) ।
१२२.	युवराज न्यौपाने	दृष्टान्त (२०५१) ।
१२३.	राजेशमान सिंह	अपरेसन (२०५१) ।
१२४.	विष्णु प्रभात	खुर्सानी पुराण (२०५१), पारिजात र हरिमाया (२०५८) खुच्चिङ (२०५३), खुलैखुला कुरा (२०५६), खुलदुली (२०५८), खुखुस कम्पनी (२०५९), खुराक (२०५९) ।
१२५.	शेषराज दली	मेरो - स्मृतिपटल उघार्दा (२०५१), ।

१२६.	इश्वर मानन्धर	लण्डनदेखि बढीनाथसम्म (२०५२) ।
१२७.	काशीनाथ न्यौपाने	आभाष (२०५२), (दार्शनीक निबन्ध) ।
१२८.	कुमारमणि आ.दी.	फाटफुट सम्भना (२०५२) ।
१२९.	केशवप्रसाद उपाध्याय	बकैयाका तीनरमा तीन मूति(२०५२, संस्मरण) ।
१३०.	चुडामणि खनाल	पोखराज (२०५२) ।
१३१.	देवेन्द्र प्रसाद उपाध्याय	सभ्याताको दोसाँधमा (२०५२) ।
१३२.	बढीविक्रम थापा	बढीविक्रम थापा आफ्नै लेखाइमा (२०५२), स्मृति-विस्मृति (२०५३, संस्मरण) ।
१३३.	माधवराज खनाल	प्रेरण संस्मरण) (२०५२) ।
१३४.	शान्ता पोखरेल	जीवनका डोवहरू (२०५२) (संस्मरण) ।
१३५.	शान्ति क्षेत्री	अरब सारगमा सूर्यास्त (१९८५ इ.सं.)
१३६.	श्यामप्रसाद	उनी कति राम्री (२०५२), गुप्तवासको सम्भना (२०५५), प्यारो दाजुको सम्भना (२०६२), श्यामप्रसादका निबन्धहरू (२०६२) ।
१३७.	शिवराम पालिखे	हावा मान्छेहरू (२०५२) ।
१३८.	श्यामबहादुर लामा	मेरो गोरु (२०५२) ।
१३९.	तिलकराज शर्मा	पार्टी खोले धुनमा (२०५२) ।
१४०.	प्रज्वल घिमिरे	भट्टराईको सिङ्गापूर र गिरिजाको गोरखपुर (२०५२) ।
१४१.	अनिल पौडेल	काठमाडौँदेखि सिक्किमसम्म (२०५३) ।
१४२.	टेकनारायण भुषाल	मोतीमाला (मोतीमाला सम्बन्धी लेखसङ्ग्रह) (२०५३) ।
१४३.	दीपबहादुर खड्का	चीनभ्रमणको संस्मरण (२०५३) ।
१४४.	देवीप्रसाद ओझा	कैलाश मानसरोवरको तीर्थयात्रा (२०५३) ।
१४५.	ध.च. गोतामे	कालान्तर (२०५३), संज्ञा - सर्वनाम (२०५४), सम्भनाका गल्छेडाहरूमा (२०५५), तीन वास (२०५५), उत्तरोत्तर (२०५९), आरोह - अवरोह (२०५९) ।
१४६.	पोष चापागाउँ	निबन्ध रूप, चरित्र र आत्मा (२०५३), पश्चि अष्ट्रेलियाको यात्रा संस्मरण : मेरो सेरोफेरो पर्थको (२०५८), गोसाइकुण्डदेखि चेन्नैसम्म (२०६०, मौन चुलो (२०६४), मृत्यु (२०६२) बेङ्कटाचलम्मा एक रात (२०६३), भूस्वर्गको अनुभूति २०६४) ।

१४७.	मदनदेव भट्टराई	मदनदेव भट्टराईका संस्मरणहरू (२०५३) ।
१४८.	राजकुमार श्रेष्ठ	जीवन र सङ्घर्ष (२०५३) (आत्मसंस्मरण)
१४९.	लक्ष्मण न्यौपाने	मार्सेको सेरोफेरो (२०५३) ।
१५०.	सी.के. प्रसाई	मन जे मान्या सत्य, सी. के प्रसाईका विचारहरू (२०५३) ।
१५१.	शशी रिमाल	स्मृतिका भस्काहरू (२०५३) ।
१५२.	शारदा कोइराला	कर्णालीका सम्भनामा (२०५३) ।
१५३.	गोविन्द गिरी प्रेरणा	फेरो (२०५३), टिष्टाको किनारै किनार (२०५५), पाउली बुलु (२०६०) प्रजातन्त्रधको काफल पाक्यो हजुर ! (२०६१), गुडबाई अमेरिका (२०६३)
१५४.	तेजकेशरी उपाध्याय	सिड - जुरो - पुच्छर (२०५३) ।
१५५.	उत्तमकृष्ण मजगैयाँ	धरोधर्म हजूर (२०५४), गृहलक्ष्मी भित्र्याएपछि (२०५४), सुनको फूल पार्ने पोथी (२०५४) ।
१५६.	कुमारबहादुर जोशी	मृत्युशय्याबाट फर्केर (२०५४) (संस्मरण), दोस्रो नवजीन (संस्मरण, २०५९) ।
१५७.	कुलमानसिंह भण्डारी	मेरा कलाकार गुरुहरू (२०५४) (संस्मरण) ।
१५८.	गोपलराज मैनाली	खुसुक्क भन्नुस् (२०५४) ।
१५९.	चुडामणि रेग्मी	घुमेका कुरा (२०५४) ।
१६०.	चन्द्रमणि अधिकारी	निबन्धको प्रबन्ध (२०५४) ।
१६१.	तेजेश्वरबाबु ग्वंगः	संस्कृतिका आयाम (२०५४) ।
१६२.	माधवप्रसाद पोखरेल	मेरो मान्छे (२०५४), नागदहको स्थिति (२०५९), गोरखापत्रका १०१ निबन्ध (सम्पा. २०५९), गार्गीको गाँठो (२०६३) ।
१६३.	शैलेन्द्र प्रकाश नेपाल	संवेदनाका स्वरहरू (२०५४) (सम्पा)
१६४.	सुमित्रा वान्तवा	जीवनको अन्तरालभित्र रुमिल्लिँदा निस्केका सुस्केराहरू (२०५४) ।
१६५.	श्री ओम श्रेष्ठ 'रोदन'	अर्थहीन अर्थहरू (२०५४), संवेदनाका स्वरहरू (२०५४), समयका संभावनाहरू (२०५९), समुद्रपारी (२०६०), नबिर्सने दिनहरू (२०६२), बन्दको बाढी (नोवेल, २०६१), सेतो चिट्टि (२०६३), लोकतान्त्रिक प्रश्नहरू (२०६४), सलाम क्याप्टेन कलमको (सारांश, २०६४), गण्डकी, गर्भ र गौरव (२०६४) ।
१६६.	शिवप्रसाद दाहाल	भ्रमण (२०५४) ।
१६७.	आर सी. रिजाल	कुकरको पुच्छरमा (२०५५), कठठ लगौंटी (२०५७), हाकिमको खप्पर

		(२०६३) ।
१६८.	गणेशप्रसाद शर्मा	सुकेको पात (२०५५) (आत्मसंस्मरण) ।
१६९.	गणेश रसिक	जब सिस्नुहरू टेकै हिँडे (२०५५)(संस्मरण), दसगजामा उभिएर (संस्मरण, २०६३) ।
१७०.	भाउपन्थी	चोर ! चोर ! (२०५५) ।
१७१.	मनोहर अधिकारी	नेताको गलगाँड (२०५५)
१७२.	देवीप्रसाद सुवेदी	मेरो दैनिकीका पानामा चीन (२०५५) ।
१७३.	मीता सिंह	बासँगका सम्भनामा क्षणहरू (२०५५) ।
१७४.	मुकुन्द शर्मा पौड्याल	यात्रा सेरोफेरो (२०५५), यात्राका अनुभूतिहरू (२०५७) ।
१७५.	मुन पौडेल	सफलताको तीन मन्त्र (२०५५), बुद्धिजीवी र पुच्छर (२०५८) ।
१७६.	युवराज नयाँघरे	संवेदनाका स्वरहर (२०५५), मुहुर्तको वरिपरि (२०५५), मूखण्डाको मन (२०५५), काठमाडौँलाई कोरा (२०५८), नीलडाम (२०६१), एक हातको ताली (२०६५), अनाम पहाडमा फनफनी (यात्रा निबन्ध, २०६२), घामको चुम्बन (२०६९), स्वाहा (२०६९) ।
१७७.	रामचन्द्र पौडेल	आध्यात्मिक चिन्तन (२०५५) ।
१७८.	रामप्रसाद उप्रेती	थोत्रा कलमहरू (२०५५) ।
१७९.	रामहरि जोशी	अतीतका केही सम्भनाहरू (२०५५) ।
१८०.	सृजन लम्साल	नैतिकता हराएको सूचना (२०५५), प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन (२०६१)
१८१.	हरिप्रसाद सिलवाल	नव आकाश (२०५५) ।
१८२.	सूर्यबहादुर पिवा	धुयेत्रो (२०५५), भटारो (२०५५), जिउँदो मान्छेको फेला (२०६१) ।
१८३.	ज्ञानेन्द्र विवश	क्यानभासमा तरङ्गहरू (२०५५), राराकी अप्सरा (२०५८), मृत्यु- उन्मद (२०६०), आकृतिको आवाज (२०६१), प्रणय र पाइला (२०६१) ।
१८४.	अभि सुवेदी	कार्पेट टाँगिएको आकाश (२०५६), निबन्ध र टुँडिखेल (२०६४)
१८५.	कृष्ण अधिकारी	जर्मनी: यात्रा स्मृति (२०५६) ।
१८६.	कृष्ण बराल	तीन पिँढी एउटा सिँढी (२०५६) ।
१८७.	गणेशकुमार पौडेल	मन्त्री पुराण (२०५६) ।
१८८.	गोपीन्द्र पौडेल	कामरेडमा नाम दरिएन (२०५६) ।

१८९.	मोहन चापागाईं	चन्दाको धन्दा (२०५६) ।
१९०.	रोचक घिमिरे	सम्भना फक्रिएका थुंगाहरू (२०५६) ।
१९१.	वासुदेव ढकाल	उत्तरी ध्रुवप्रदेशको यात्रा साथै लेखन्तेको जीवनयात्रा (२०५६), पाँच देशको एक फन्को (२०६०) ।
१९२.	सम्भना	पचास प्रतिशत हकदार (२०५६), गोरु हो कि गुरु ? (२०५७), सँस्कृति र आडम्बर (२०६३) ।
१९३.	सीता पाण्डे	यौन र अनुभूति (२०५६) ।
१९४.	सुमन गौतम	मेरो टोपी (२०५६) ।
१९५.	उदय निरौला	कोर्दै - मेट्दै (२०५७) ।
१९६.	'गाँउले' बलदेव अधिकारी	तोरीको फूल (२०५७), पुतना र प्रजातन्त्र (२०५७) ।
१९७.	डिल्लीराज आचार्य	माननीय महात्म्य (२०५७), भूपरिवेष्ठित देखि समुद्रवेष्ठित सम्म (२०६२) ।
१९८.	डी.पी. भण्डारी	मृगस्थली (२०५७), निरो बाँसुरी बजाइरहेछ (२०६०), रोटी र फूल (२०६४) ।
१९९.	बद्री दाहाल 'भस्मासुर'	भस्मासुरको खित्का (२०५७) ।
२००.	बुलु मुकारुड	जापानको चक्कर (२०५७), अमेरिका जाने अमेरिका ? अमेरिक: कल्पना र वास्तविकता (२०६६), २२ जङ्घार तरेपछि (२०६६) ।
२०१.	मुक्तिनाथ शर्मा नेउपाने	काठमाडौँदेखि लण्डनसम्म (२०५७), बेलायततिरका भ्रमल्ला (२०६२), तीर्थाटन (२०६४) ।
२०२.	रविलाल अधिकारी	विसिदिने परम्परा (२०५७), मनोरमा (२०६१)
२०३.	विश्वबहादुर गुरुड	जापान बसाइ: एक संस्मरण (२०५७) ।
२०४.	साफल अमात्य	सम्भनाका भिल्लाहरू (२०५७) ।
२०५.	अच्युत खनाल	स्मृतिबिम्ब (२०५८)
२०६.	कूलप्रसाद खनाल	सडक र सँस्कृति (२०५८) ।
२०७.	केशवलाल जोशी	मेरो अनुभवको सँगालो (२०५८) (यात्रासंस्मरण) ।
२०८.	गगन विरही	दन्केको आगो (२०५८) ।
२०९.	जनकलाल शर्मा	जनकलाल शर्माका प्रबन्ध (२०५८), जनकलाल शर्माका संस्मरण (२०६०) ।
२१०.	डिल्लीराज शर्मा अर्याल	जीवनका कथा-व्यथाहरू (२०५८), (संस्मरण), घोल्कीमा बस्ने रहर

		(संस्मरण) ।
२११.	तुलसी भट्टराई	म किन लेख्छु ? (२०५८) ।
२१२.	नरमेन्द्र लामा	संसदको पाडो (२०५८), कुखुरीको दुध (२०५९) ।
२१३.	निरञ्जन बराल	यात्रा जारी छ । (२०५८), पछि फेरि (२०६५) ।
२१४.	माधव घिमिरे	चारुचर्चा (२०५८) ।
२१५.	पद्मप्रसाद अधिकारी	ढिकपुरदेखि मेचीपुलसम्म (२०५८) ।
२१६.	मोहन चापागाइँ	बाटोभरिका बिसौनीहर (२०५८), कुराकानीको मान्छे (२०६४)
२१७.	मनोज गजुरेल	लुखास्त (२०५८), हनुम्यान (२०५९) ।
२१८.	रघु घिमिरे	राम्रो म (२०५८) ।
२१९.	रामप्रसाद पन्त	जापनभ्रमणका केही सम्झनाहरू (२०५८), यात्रा र अनुभूति (२०६०), पेट्रोनाश टावरको सेरोफेरो (२०६३), बाह्र सूर्य एक फन्को (२०६४) ।
२२०.	रोशन शेरचन	मस्तिष्कहरूको मृत्यु (२०५८) ।
२२१.	रोहिणी विलास लुँइटेल	अपराजेय कटाक्ष (२०५८) ।
२२२.	विष्णु प्रभात	पारिजात र हरिमाया (२०५८) ।
२२३.	विनय रावल	ठूलिदीको देश (२०५८) ।
२२४.	विश्वम्भर चञ्चल	क्षितिजदेखि - क्षितिजसम्म (२०५८), वारिदेखि पारिसम्म (२०६२) ।
२२५.	शशि भण्डारी	सम्झनाको तरेली (२०५८) (संस्मरण) ।
२२६.	श्यामकृमार श्रेष्ठ	सम्झनाको सँगालो (२०५८) ।
२२७.	सूर्य नेपाल	फिल्को (२०५८) ।
२२८.	अनुप पन्थी	पहिलो प्रयास (२०५९) ।
२२९.	आशाकाजी सेवक	कुरा साँचो (२०५९), आशाको भावना र बह (२०६२) ।
२३०.	कमलमणि बराल	पिरोलिएका मनहरू (२०५९) ।
२३१.	कविता पौडेल	काँडेघारीको यात्रा (२०५९) ।
२३२.	कृष्णप्रसाद पराजुली	सम्झनाको क्षितिजमा (२०५९)(संस्मरण), यो खोलको सङ्गो पानी (२०६०) ।
२३३.	कृष्णप्रसाद बस्याल	आफ्नै यात्रा आफ्नै अनुभूति (२०५९) ।
२३४.	कृष्णप्रसाद घिमिरे 'मैदली'	मैदलीको मादल (२०५९) ।

२३५.	छवि सुवेदी	माटोको सन्देश (२०५९), माटोको मन (२०६१) ।
२३६.	तेराख	ढाडेको नाकमा घिउ (२०५९), म, आगो र पानीहरू (२०५९)
२३७.	पुष्करराज भट्ट	युगधारा (२०५९) ।
२३८.	नारदमणि पौड्याल	नियात्राका नवीनतम थुंगाहरू (२०५९) ।
२३९.	पुण्यप्रसाद खरेल	घुमीफिरी रुम्जाटार (२०५९) ।
२४०.	पृथ्वीबहादुर सिंह	डेनमार्क अनुभवको डायरी (२०५९) ।
२४१.	भिक्षु सङ्घरक्षित	चैनपुर: भोजपुरको सेरोफेरो (२०५९) ।
२४२.	बामा ढुङ्गाना	मनोद्वेग (२०५९) ।
२४३.	मोहनबहादुर कायस्थ	बिजुलीका मेरा अनुभूतिहरू , विवश जीन्दगी (२०५९) (संस्मरण), चालिस फन्को (२०६१) ।
२४४.	मानकाजी श्रेष्ठ	चीनको तालिम भ्रमण (२०५९) ।
२४५.	यज्ञराज 'यात्री'	मेरो नेपाल दर्शन (२०५९) ।
२४६.	राधिका राया	जीवनको इच्छा (२०५९) ।
२४७.	राममणि पोखरेल	सम्भनाका पोखरीमा छचल्किएका छालहरू (२०५९), जेल संस्मरण (२०६०) ।
२४८.	राधाकृष्ण पौड्याल	हाम्रो देशदर्शन (२०५९) ।
२४९.	रामदयाल राकेश	पूर्वदेखि पश्चिमसम्म (२०५९), सूर्योदयको देशमा सातदिन (२०६३) , देश विदेश (२०६३) ।
२५०.	लाटो साथी	अताथो जलान जिज्ञासा (२०५९) ।
२५१.	विनोद मञ्जन	आस्थाको फूल (२०५९), विचारको स्वर (२०६१) ।
२५२.	बिन्दु सुवेदी	जापानका एक वर्ष (२०५९) ।
२५३.	अम्बर नेम्वाङ लिम्बु	अमेरिका भ्रमणका केही सम्भनाहरू (२०५९) ।
२५४.	कविराज अर्याल	आशिर्वचन (२०६०) (संस्मरण) ।
२५५.	काजी रोशन	चारो टिप्न गएका वस्तीहरू (२०६०) ।
२५६.	कुमार ज्ञवाली	देश-परदेश (२०६०) ।
२५७.	कृष्णप्रसाद वस्ती	वाणी स्मारक (२०६०), तिन्तनका पाइलाहरू (२०६३) ।
२५८.	गणेश ज्ञवाली	यो पानी कस्तो वेइमानी (२०६०) ।
२५९.	गुइनाथ पौडेल	औंसिको रात (२०६०)(लेखसङ्ग्रह) ।
२६०.	गोविन्द गिरी 'प्रेरण'	पाउली बुलु (२०६०), प्रजातन्त्रको काफल काक्यो हजुर (२०६१) ।

२६१.	गोविन्दराज भट्टराई	एकलै एकलै एकलै (२०६०), विश्वविद्यालय अग्निपूजा (२०६१) ।
२६२.	ज्ञानेन्द्र विवश	मृत्यु- उत्सव (२०६०) ।
२६३.	ज्ञानकाजी शाक्य	मेरो नेपल्स यात्रा (२०६०) ।
२६४.	धनबहादुर मगर	मेरो हजुरबा(२०६०) ।
२६५.	नवीन विभास	रात पनि ऐठन परेको रात (२०६०) ।
२६६.	नृपबहादुर स्वाँर	देशभिन्न-देशबाहिर (२०६०) ।
२६७.	पुण्य कार्की	कविको छैटौँ इन्द्रिय (२०६०), एउटा हर्कुलसको खोजी (२०६३)
२६८.	प्रकाश सायमी	संस्करण (२०६०) ।
२६९.	प्रेम सिलवाल	बुख्याँचा (२०६०) ।
२७०.	प्रकाश ज्ञवाली	उपाय बहिष्कार (२०६०) ।
२७१.	मुकुन्द पोखरेल	कोमल मनका कठोर आवाजहरू (२०६०) ।
२७२.	रमेश गोरखाली	पृथ्वीवादको मर्म (२०६०) ।
२७३.	रतनकुमार पाण्डे	पुष्पलताको असमयात्रा (२०६०) ।
२७४.	सुलोचना मानन्धर	इतिहासको ज्युँदा पानाहरू (२०६०) ।
२७५.	अनन्त पौडेल	लौन ! अब त केही गरौँ (२०६१) ।
२७६.	अम्बरप्रसाद रिजाल	बाँसघारी (२०६१), यात्रैयात्रा (२०६२) ।
२७७.	अच्युतप्रसाद पौडेल 'चिन्तन'	सम्भनाका क्षणहरू (२०६१) ।
२७८.	इल्या भट्टराई	लफबराको वरिपरि (२०६१) ।
२७९.	कन्हैया नासननी	संस्मरण यात्रा संस्मरण (२०६१)
२८०.	कल्पना रिजाल	युरोपका अनुभूतिहर (२०६१)
२८१.	कृष्ण प्रधान	हनोइदेखि हो-चि-मिन्हसिटीसम्म (२०६१) ।
२८२.	क्रान्ति श्रेष्ठ	जापानका रमणीय स्थलहरू (२०६१), जापानतिर बरालिँदा (२०६२)
२८३.	खेमनाथ मधु पौडेल	मरुभूमिको पीडा (२०६१) ।
२८४.	खुमबहादुर सुवेदी	पदयात्राका पाइलाहरू (२०६१), बेल्जियमका क्षणहरू (२०६३)
२८५.	गोविन्द कुसुम	पारिको अनुभव (२०६१) ।
२८६.	चन्द्रकान्त आचार्य	सम्भनाको क्षितिजबाट (२०६१) ।

२८७.	गोपाल बहादुर खनाल	आफ्नै सेरोफेरो भित्र (२०६१) ।
२८८.	चन्द्र प्रसाद भट्टारई	प्रशान्तका छालहरूमा मेरो नेपाल (२०६१) ।
२८९.	चिन्तामणि योगी	भ्यान्माको माया (२०६१) ।
२९०.	चुडामणि वशिष्ठ	कुरा यिनै हुन्, कसो पो गर्ने र ? (२०६१) ।
२९१.	ज्ञानेन्द्र विवश	प्रणय र पाइला (२०६१) ।
२९२.	दामोदर ढकाल	यात्रा संस्मरण (२०६१) ।
२९३.	प्रतीक ढकाल	हिमालपारी पुगेपछि (२०६१), सेती पनि काली पनि (२०६३), सगरमाथाको आधारशिविरबाट (२०६३) ।
२९४.	प्रदीप नेपाल	अमेरिकी बास: मातृभूमिको सम्झना (२०६१) ।
२९५.	विश्वासदीप तिगेला	गृहयुद्धको पिडा (२०६१), देश बोक्नुको पीडा (२०६४) ।
२९६.	विष्णुबहादुर सिंह	तीस पाइला (२०६१), स्मृतीका छालहरू (२०६२), ऐना (२०६३) ।
२९७.	श्याम भारद्वाज	साम्देन बा र ज्योतिष बाजे (२०६१) ।
२९८.	हरिकला उप्रेती	गोर्खेलौरी (२०६१) ।
२९९.	नारायण प्रकाश खनाल	गोरखाको डायरी (२०६१) (संस्मरण), नारायणिको लहर-लहरमा (२०६१) ।
३००.	प्रकाश सिलवाल	पूर्णमाको रात (२०६१) ।
३०१.	माधव वियोगी	अनुभूतिको उच्छलनहरू (२०६१) ।
३०२.	रह शर्मा	अब के हुन्छ ? (२०६१) ।
३०३.	राई सी.के. मिलन	मिसाल(२०६१) (संस्मरण) ।
३०४.	राज नारायण प्रधान	एउटा आइतबार यसरी वित्यो (२०६१) ।
३०५.	लक्ष्मीदेवीराज भण्डारी	लक्ष्मीका अभिव्यक्तिहरू (२०६१) ।
३०६.	शङ्कर लामिछाने	शङ्कर लामिछानेका निबन्ध (२०६१) ।
३०७.	श्यामृष्ण खुलिमुली	आधुनिक दासहरू (२०६१) ।
३०८.	सूब सेन	मेरा कथाका कथाहरू (२०६१) , मेरा सपना र बिपना (२०६४) ।
३०९.	अग्निपुञ्ज	आशाको दियो (२०६१) ।

३१०.	अविराम	के छ हजुर (२०६२)
३११.	अधिकारी दिनेश	ज्वारभाटा (२०६२)
३१२.	इन्दिरा अर्याल	प्रेमवाद (२०६२)
३१३.	उपेन्द्र पागल	उपेन्द्र पागलका निबन्धहरू (२०६२) ।
३१४.	गायत्री लम्साल	बोकापन (२०६२) ।
३१५.	गोकुल भण्डारी	मान्छे केसा -केसामा (२०६२) ।
३१६.	जितेश न्यौपाने	तिमी र म एक यात्रा (२०६२) ।
३१७.	डिल्लीबहादुर के.सी.	मुलुकमा बितेका पन्ध्र बर्ष (२०६२) (संस्मरण) ।
३१८.	दिनेश के.सीं	टिलटिले घैंटो (२०६२) ।
३१९.	नारायण आचार्य	पासैपास (२०६२) ।
३२०.	पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री'	निबन्धमञ्जरी (२०६२) ।
३२१.	बालमुकुन्द देव पाण्डे	मेटिन नसकेका पाइलाहरू (२०६२) ।
३२२.	प्रत्युष पन्त	रेडियोसँग हुर्कदा (२०६२) (सम्पा.)
३२३.	जीवनाथ धमला	बर्लिनतिरका भ्रमहरू (२०६२) ।
३२४.	त्रिलोचन उप्रेती	बेलायतमा भेटिएका नेपाल (२०६२) ।
३२५.	टीकाप्रसाद लामिछाने	चार धामयात्रा (२०६२) ।
३२६.	प्रमीला शर्मा	सम्भ्रनाका भरी अमेरिका घरीघरी (२०६२) ।
३२७.	बद्री पालिखे	यात्रागोलाई (२०६२) ।
३२८.	भीमप्रसाद सुवेदी	अक्सफोर्डतिरको घुमफिर (२०६२) ।
३२९.	वैकुण्ठराज दाहाल	बैकुण्ठको गाइजात्रे गुइँडा (२०६२) ।
३३०.	रमा शर्मा	भावनाका थुँगाहरू (२०६२)
३३१.	राजकृष्ण कँडेल	संवेदका स्वरहरू (२०६२) ।
३३२.	रुकु कार्की	आफ्नै जीवन र अनुभूति (२०६२) ।
३३३.	वासुदेव शर्मा 'तुफान'	मेरो कथा (२०६२) (संस्मरण)
३३४.	शिवकुमार प्रधान	हिमश्रृङ्खला(२०६२), स्वध्याय सिन्धु (२०६२), चिन्तन धारा (२०६२) ।

३३५.	राजु उदयपुरे	तजभ न्वारान (२०६२)(हास्यव्यङ्ग्य) गुन्दुक दिवस (२०६२) (हास्यव्यङ्ग्य)
३३६.	वासुदेव गारगाइँ	थाते हाँसो (२०६२) ।
३३७.	विवश पोखरेल	साँढेका दाई (२०६२) ।
३३८.	षडानन्द पौड्याल	बाउको बिहे (२०६२) (हास्यव्यङ्ग्य) ।
३३९.	अम्बर गुरुङ्	कहाँ गए ती दिनहर (२०६३) (संस्मरण) ।
३४०.	अनिकाले ओझा	अनिकाले को गफः पिँडालुको तरकारी (२०६३) (हास्यव्यङ्ग्य)
३४१.	कलाधर काफ्ले	बेलायततिरका तीस पाइला (२०६३) ।
३४२.	काजी रोशन	कवि, रोगी र नर्स (२०६३) ।
३४३.	कृष्ण बानियाँ	केही अनुभवः केही अनुभूति (२०६३) ।
३४४.	कृष्ण पहाडी	स्वतन्त्रका मन्तव्ययात्रा (२०६३), निकासको नयाँ मार्ग चित्र (२०६७), सत्य परमसत्य (२०६९), सन्दर्शन (२०६९) ।
३४५.	के.बी. महर्जन	जापानमा ६ वर्ष (२०६३) ।
३४६.	खिलबहादुर भण्डारी	कलमहरू जङ्गल पसेपछि (२०६३) ।
३४७.	गोपीकृष्ण शर्मा	मेरो अमेरिकायात्रा (२०६३) ।
३४८.	गोपी मैनाली	आँखाभरि रमिता मनभरि वेदना (२०६३) ।
३४९.	चन्द्रप्रसाद पाण्डे	कश्मीर यात्रा (२०६३) ।
३५०.	चुडामणि रेग्मी	गफाडीको गफ (२०६३)(हास्यव्यङ्ग्य) ।
३५१.	भूमक कुमारी घिमिरे	बेमौसकका आस्थाहरू (२०६३), रातभूतप्रेतहरूको संन्त्रास (२०६६) ।
३५२.	डी. आर पोखरेल	खुला आकाशतर्फ (२०६३) ।
३५३.	तिलक प्रकाशत्र	लक्ष्मणरेखा (२०६३) ।
३५४.	त्रिलोचन आचार्य	सोह्र सौगात (२०६३) ।
३५५.	धनप्रसाद पण्डित	विचारयात्रा (२०६३) ।
३५६.	धर्मेन्द्र विह्वल	कौशलका परिहास (२०६३) ।
३५७.	नगेन्द्र न्यौपाने	यात्राको बङ्गादेश (२०६३) ।
३५८.	नारायण रेग्मी	साइकल यात्रामा सशस्त्र द्वन्दको उत्खनन (२०६३) ।
३५९.	नारायण गोदारे	व्यङ्ग्यविनोद (२०६३) ।
३६०.	नमस्तेलाल 'भूमि' श्रेष्ठ	आफ्नै माटोः आफ्नै बाटो (२०६३) ।

३६१.	नर्मदेश्वरी सत्याल	काकाकुल शहरमा रोएको आत्मा (२०६३) ।
३६२.	नयनाथ पौडेल	एक दामको चारमान चामल (२०६३) ।
३६३.	नारायणप्रसाद शर्मा	फर्केर हेर्दा (२०६३) (संस्मरण) ।
३६४.	नारायणमान न्हुच्छे प्रधान	कर्मक्षेत्रमा भोगेका खेल - तमासा (२०६३) ।
३६५.	निरञ्जन भट्टाराई	केही स्मृति: केही अनुभूति (२०६३)
३६६.	भागीरथी श्रेष्ठ	मेरा बा - आमा (२०६३) (संस्मरण) ।
३६७.	भुवनचन्द्र ठकुरी	इन्जिनियरको क्लिनिक (२०६३) ।
३६८.	मोमिला	इश्वरको अदालतमा आउटसाइडरको बयान (२०६३) ।
३६९.	रमेशमोहन अधिकारी	सम्भनाको सेरोफेरो (२०६३) (नयात्रा) ।
३७०.	राजव	यात्रा र अन्य संस्करण (२०६३) ।
३७१.	राजेन्द्रप्रसाद अर्याल	फ्रान्सको भ्रमण: मेरो संस्मरण (२०६३) ।
३७२.	रामशरण शर्मा अर्याल	अल्बर्टयात्रा: मेरा केही अनुभूति (२०६३) ।
३७३.	राजेन्द्रप्रसाद चापागाउँ 'आहत'	आवरण (२०६३) ।
३७४.	लक्ष्मण सिटौला	घाइते बुद्ध (२०६३) ।
३७५.	विश्व शाक्य	धम्मयात्रा (२०६३) ।
३७६.	शिवकुमार श्रेष्ठ	जीवनका पाइलाहरू (२०६३) ।
३७७.	हेमराज पहारी	उत्तरी गोलार्द्धको एक फन्को (२०६३) ।
३७८.	अच्युतमणि आचार्य	मनुष्य र मानवकर्तव्य (२०६४) ।
३७९.	अनिल कोइराला	चङ्कन च्युरा (२०६४) ।
३८०.	उर्मिला श्रेष्ठ भोजपुरे	वेग-संवेग (२०६४) ।
३८१.	छायादत्त न्यौपाने बगर	कदर नभएपछि (२०६४), बादलका रेखाहरू (२०६४) ।
३८२.	डी.वी. लामा	सङ्घर्षको लामो यात्रामा मेरो जीवनका उकाली- ओरालीहरू (२०६४) ।
३८३.	नवराज सुब्बा	मनको मभेरी (२०६४) ।
३८४.	प्रकाशमणि दाहाल	विविधा (२०६४) ।

३८५.	दुर्गाप्रसाद श्रेष्ठ	देश-देशान्तरः यात्रावृत्तान्त (२०६४) ।
३८६.	मुनाकिरण कोइराला	हाक्पारो (२०६४) (संस्करणात्मक निबन्ध) ।
३८७.	मिहीलाल उपाध्याय 'पुष्प'	कैलाश- मानसरोवर (२०६४) ।
३८८.	रजनी ढकाल	हत्केलामा असार उमारेर (२०६४) ।
३८९.	श्री भद्र शर्मा	सम्भनाका फूलहरू (२०६४) ।
३९०.	हिरण्य भोजपुरे	पलपलसित पोखिँदा (२०६४) ।
३९१.	हरिकुमार श्रेष्ठ	अविरल यात्रा (२०६४) ।
३९२.	विमल मौकाजी	जसको जोत उसको पोत (२०६४) ।
३९३.	इशान गौतम	मायालु बतास अनि रङ्गहरू (२०६५) ।
३९४.	कृष्ण प्रसाद	अनुभूतिका छालहरू (२०६५) ।
३९५.	गान्धीराज काफ्ले	आस्था र अभिमत (२०६५) ।
३९६.	दामोदर पुडासैनी 'किशोर'	यात्राका प्रेमिल तरङ्गहरू (२०६५) ।
३९७.	रहेश शर्मा	बङ्गाल घुम्दाको क्षण (२०६५) ।
३९८.	हेमराज पाण्डे 'अभागी'	रापती किनारको रात (२०६६) ।
३९९.	दयाकृष्ण राई	सम्भनाको आलिङ्गनमा बाँधिएर (२०६६) ।
४००.	नारायणप्रसाद खनाल	स्वप्न यात्रा (२०६६) ।
४०१.	राजन खनाल	केशी शासकीय प्रबन्धरु (२०६६) ।
४०२.	श्याकुमार भट्टराई	केही प्रशासकीय प्रबन्धहरू (२०६६) ।
४०३.	दीनानाथ शर्मा	जीवनयात्रा र जीवन (२०६७) ।
४०४.	प्यासी	माटोको केही बुँदाहरू (२०६७) ।
४०५.	मित्रलाल पञ्जानी	बलेको आगो (२०६७) ।
४०६.	नारायण ढकाल	तीन संवत्सर (२०६७) ।
४०७.	नारायणबहादुर सिंह	श्रृङ्खलाहीन श्रृङ्खलाहरू (२०६७) ।
४०८.	रामभरोस कापडी 'भ्रमर'	तराइको फाँटदेखि हिमालको काखसम्म (२०६७) ।
४०९.	सुनिल	स्वास्नीमान्छे (२०६७) ।
४१०.	शरदराज गौतम	बगर-बगरका शालिग्राम (२०६७) ।

४११.	खगेन्द्रप्रसाद लुङ्गटेल	बाह्र वर्षपछि हनिमुन (२०६८), चाउरिएको जिन्दगी (२०६८)
४१२.	फणिराज नेपाल	एक मधेस: एक प्रदेशको आधार के ? (२०६८) ।
४१३.	भवानी क्षेत्री	आमाहरू (२०६८)
४१४.	रमण घिमिरे	अर्थात् हामी (२०६८)
४१५.	जीवनाथ धमला	अक्षरको बिस्कुन (२०६९) ।
४१६.	दाहाल यज्ञनिधि	जदौका निबन्ध (२०६९) ।
४१७.	पुण्य कार्की	रातको सुन्दरता (२०६९) ।
४१८.	भोला भ्ना	नवीन नेपाल (१०६९) ।
४१९.	रह शर्मा	दृष्टिबिम्ब (२०६९) ।
४२०.	दीपक सापकोटा	लोक्सेन (२०७०) ।
४२१.	प्रा.डा. प्रेम खत्री	नेपालका जातीय संस्कार (२०७०)
४२२.	माधव ढुङ्गेल	ताना (निबन्धसङ्ग्रह) (२०७०) ।
४२३.	विक्रममणि त्रिपाठी	अवधी निबन्ध सङ्ग्रह (२०७०) ।
४२४.	भूपिन	चौबीस रिल(२०७०) ।

३.३ उत्तरवर्ती चरणभन्दा अगाडिदेखि हालसम्म निरन्तरता दिने निबन्धकारहरूका

निबन्धकृतिहरूको विवरण

क्र.सं.	निबन्धकार	निबन्धसङ्ग्रह
१	कमल दीक्षित	कालो अक्षर (२०१७), पखदै वित्ता कि ? (२०२६), कागतिको सिरप (२०२६), बुकी सुन (२०३६), जङ्गगिता (२०४०), सम्भ्रकेको (२०४१), बाघपञ्जा (संस्मरण, २०४३), हृदय हुन् (२०४३), जिउँदको कुरो (२०४५), सग्लो अक्षर (२०४७), अथरडति (२०५१), भवदीय फलानो (२०५२), थाहा छैन (२०५२), नेती नेती, जोगी तरकारी (२०५५), भानु विवरण (२०५६), साइवर भानु (२०५७), हितैषि (संस्मरण २०५८), समर्पय (२०५९), बेलम्बरी (२०६०), मुङ्खुले बाहुन (२०६१), शाखासन्तान (२०६१), निम्ठो (२०६१), गुरुदक्षिणा

		(२०६२) ।
२	कृष्णकुमारी कार्की	एक अबलाको शोकमय जीवन (२००६), शोकमय जीवनको बाँकी जीवन (२०५४)
३	वासुदेव लुइटेल	भूत छैन (निबन्धसङ्ग्रह) (२००५), चिठी चपेटा गद्यपद्य सङ्कलन (२०२२), डार्ठ (सम्पा) (२०३१), ...बाट निबन्धसङ्ग्रह (२०५३), बाटको वाँकी (२०४३), काकाका कुरा (२०४६), व्यक्तिगत चिठी (२०५२), सोहर साहर (२०५६), फुटपाथ (२०६१)
४	पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री'	वर्णाश्रय व्यवस्था किन ? (२००८), निबन्धमञ्जरी (२०६२)
५	श्यामप्रसाद शर्मा	बहिनीलाई चिठी (२००८), तँ तिमी तपाईं हजुर (२०१४), मेरो आमा (२०२३), उनी कति राम्री (२०५२), गुप्तवासको सम्झना (२०२०), श्यामप्रसादका निबन्धहरू (२०६२)
६	लैनसिंह वाङ्देल	युरोपको चिठी (२०१४), स्पेनको सम्झना (२०२०), रोमको एउटा फूल र प्यारिसको एउटा काँडा (२०५७)
७	केशवराज पिँडाली	खै - खै (२०१६), फेरि उल्टै मिल्यो (२०३२), व्यङ्ग्यै व्यङ्ग्य (२०४६), प्रसन्न हुनुहोस (२०५२)
८	भैरव अर्याल	काउकुती (२०१९), जयभूँडी (२०२२), गलवन्दी (२०२६), इतिश्री (२०२८), दश औतार (२०३३), भैरव अर्यालका हास्यव्यङ्ग्य (२०६०), टेढो ऐना (२०६३)
९	रामकृष्ण शर्मा	प्यारो सपना र अन्य लेखहरू (२०१७), अस्टावक्र (धार्मिक चिन्तन) (२०३५), एक विसाउनी (२०३८), तथास्तु (२०४५)
१०	तारानाथ शर्मा	जीवनका छाल (२०३०), बेलायततिर बरालिँदा (२०२६), पाताल प्रवास (२०४१)
११	रामलाल अधिकारी	भोकाएको कुकुरले के भन्छ ? (२०१९), रविसप्तमी (२०३०), अलौटा र ठेटना (२०३३), जिजीविषा (२०३६), मिसंस्मरण (२०५०), दिदित -

		अदिदित (२०५३), भैरवको भूत (२०५७)
१२	डिल्लीराम तिमसिना	प्रवन्धलता (२०२०), बनारसको चिठी (२०२५), वसिबियाँलो (२०३०), काशी (२०४५)
१३	केदारमान आ.दी	वेलाइता जाँदा (२०२२), वद्री केदार यात्रा: तीस वर्ष अधिको एक फन्को (२०२५), यताउताका कुरा (२०२५), हिउँदमा वेलाइत (२०२७), यतै वरिपरि (२०२९), तीनतिर (२०३१), यात्राका कुरा (२०३१), रतनको सिन जाँदा (२०३१), आफ्नै कुरा (२०३४), ठाउँ - ठाउँका कुरा (२०३५), यात्रा समुच्चय (२०४०), भारत: यात्रा प्रसङ्ग (२०४१), यात्रा प्रसङ्ग नेपाल (२०४१), नारायणी - लुम्बिनी (२०४७)
१४	रामकुमार पाँडे	ख्यालख्याल (२०२३), सन्चै छ? (२०२५), खप्परा (२०२६), मजिगनौटा (२०२६), वाद्रमज्जा (२०३०), वावुको विहे (२०३३), सिङ्ग न पुच्छर (२०३६), रसरङ्ग (२०४२), ताल - वेताल (२०४९), १०१ हास्यव्यङ्ग्य (२०५१), २८ पुराण (२०५५), व्यङ्ग्यको वम (२०५२), छेडपेच (२०५२), छिल्लगी (२०५२), ठट्टा रमाइलो (२०५२), रङ्ग व्यङ्ग्य (२०५२)
१५	शङ्कर लामिछाने	एब्सट्याक्ट चिन्तन प्याज (२०२४), गोधुलि संसार (२०२७), बिम्ब - प्रतिबिम्ब (२०२८), शङ्कर लामिछानेका निबन्ध (२०६१)
१६	कुमारबहादुर जोशी	सञ्चयन (२०२५), मृत्युशय्याबाट फर्केर (२०५४), दोस्रो नवजीवन (२०५९)
१७	कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान	सालिक (२०२६), अनाम सत्य (२०४६), पाइला: आगतमा टेकेर (२०४६), वाग्मतीको हरक (२०५७), समय सुनामी (२०६२)
१८	नगेन्द्र शर्मा	नगेन्द्रका निबन्ध (२०२६), अण्डादेखि भ्यागुत्तासम्म (२०४२), बनारसमा बेचिएकी बहिनी (२०४७), सम्झाउनी - बिसाउनी (२०५३), छासमिस - मिसमास (२०५३)
१९	कुलप्रसाद खनाल	पाँच लाखको चिट्ठा (२०२८), सडक र संस्कृति (२०५८)

२०	बालकृष्ण पोखरेल	उकुसमुकुस (२०२९), एकमुखे रुद्राक्षको खोजी (२०४०)
२१	मदनमणि दीक्षित	हाम्राति दिन (२०२९), मेरी आमाको प्रश्नलाई अझै जवाफ चाहिएको छ (२०३२), बर्लिक डायरीका पाना (२०४१), लाखौं शिशु लिफ्ट मागिरहेछन् (?), चरैवेति (२०४४), त्यो युग (२०४७), द्रौपदी र सीता (२०४९)
२२	माधव घिमिरे	आफ्नै बाँसुरी आफ्नै गीत (२०३०), चारुचर्चा (२०५८)
२३	धर्मराज थापा	मेरो नेपालको भ्रमण (२०३२), गण्डकीको सुसेली (२०३४), तनहुँ फूलबारी (२०३६), समरमाथाको सेरोफेरो (२०३६)
२४	पारसमणि प्रधान	काठमाडौं १० दिन (२०३२), मेरो काठमाडौं यात्रा (२०४६)
२५	रमेश विकल	सात सूर्य एक फन्को (२०३४), निलगिरिको छायामा (२०५०), अगाडि बढ्नु छ अझ अगाडि (२०५२)
२६	काजी रोशन	मानसरोवरमा डुबुल्की मार्दा (२०३५), चारो टिप्न गएका बस्तीहरू (२०६०), कवि, रोगी र नर्स (२०६३) ।
२७	लोकेन्द्र बहादुर चन्द	बाह्रौं खेलाडी (२०३५), नेताको साथी (२०४१) ।

चौथो परिच्छेद

उत्तरवर्ती चरणका प्रमुख निबन्ध सङ्ग्रहहरूको विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश

प्रस्तुत शोधको यस परिच्छेदमा पाँच निबन्धकारका पाँच निबन्ध सङ्ग्रहहरूको विश्लेषण गरिएको छ । निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गर्दा पाँच प्रवृत्तिगत आधारमा कृतिको छनोट गरिएको छ । जसमा श्यामव्यङ्ग्य निबन्धकारको रूपमा खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, वैचारिक निबन्धकारका रूपमा मोदनाथ प्रश्रित, संस्मरणात्मक निबन्धकारको रूपमा गोविन्द वर्तमान, समयसामयिक, राजनीतिक विषयका निबन्धकारका रूपमा गोविन्दराज भट्टराई र नियात्रा निबन्धकारका रूपमा युवराज नयाँघरेका निबन्ध कृतिको विश्लेषण गरिएको छ । निबन्ध विश्लेषणका क्रममा परिचय, प्रवृत्ति, विषयवस्तु र भाषाशैलीलाई आधार मानी विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२ खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको चाउरिएको जिन्दगी निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको चाउरिएको जिन्दगी निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गर्न परिचय, प्रवृत्ति, विषयवस्तु र भाषाशैलीलाई मुख्य आधार बनाइएको छ । सोही आधारमा विश्लेषण गरी निबन्ध सङ्ग्रहको चिनारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.१ परिचय

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको जन्म वि.सं. २०१८ पौष २५ गते तेहथुममा भएको हो । उनले बी.एड. (अङ्ग्रेजी) एम. ए. (नेपाली) र नेपालीमा विद्यावारिधि उपाधि प्राप्त गरेका छन् । साहित्य समालोचनामा सक्रिय उनले निबन्ध, समालोचना, भाषा व्याकरण रविभिन्न प्रकारका कोश (प्रकृति प्रत्यय कोश, शब्दकोश) प्रकाशन गरेका छन् । उनले नेपालराजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट विशेष पुरस्कार (२०५३), त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट विद्यावारिधि अनुसन्धानका लागि दीर्घावधिक विद्वत्तवृत्ति (२०५४-०५७), कुलचन्द्र कोइराला स्मृति सम्मान (२०५६), महेन्द्र विद्याभूषण क श्रेणी (२०५९), सम शतवार्षिकी सम्मान (२०६९), अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज

अमेरिकाबाट सर्वोत्कृष्ट पुस्तक पुरस्कार (२०६४), सयपत्री राष्ट्रिय सम्मान (२०६७) आदि पुरस्कार प्राप्त गरेका छन् ।

४.२.२. प्रवृत्ति

नेपाली निबन्धका क्षेत्रमा नौलो शब्द श्यामव्यङ्ग्यको प्रयोग गरिएको यस निबन्ध सङ्ग्रहका सबै निबन्धहरूको विषयवस्तु भने विविध क्षेत्रमा हुने गरेका विकृति विसङ्गतिहरू रहेका छन् । “श्यामव्यङ्ग्य दैनिक मानवीय जनजीवनका सङ्गत-असङ्गत आदि यावत् घटनाहरूका माध्यमबाट युगीन सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक, साहित्यिक, न्यायिक आदि विविध क्षेत्रमा व्याप्त विसङ्गति र विकृति प्रति विनोदी व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने अत्याधुनिक शक्तिशाली साहित्यअस्त्र हो । श्यामव्यङ्ग्य युगीन जनजीवनमा व्याप्त विकृति र विसङ्गतिप्रति कलात्मक ढङ्गले भित्तै पुऱ्याएर छेदन गर्ने साहित्यिक हतियार हो ।”^{१२} यस सङ्ग्रहभित्रका सबै निबन्धहरूले विविध क्षेत्रमा व्याप्त विसङ्गति र विकृतिप्रति स्मित हाँसो सँगै तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । यस निबन्ध सङ्ग्रहमार्फत लुइटेलेले आफूलाई हास्यव्यङ्ग्यभन्दा भिन्न श्यामव्यङ्ग्यको प्रथम प्रयोगकर्ताका रूपमा उभ्याएका छन् ।

वर्तमान विश्व समाजका विकृति एवं विसङ्गतिहरूलाई मूल प्रतिपाद्य विषयवस्तु बनाई त्यसका विरुद्ध तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै सुधारको अपेक्षा राखी सोद्देश्यमूलक विषयवस्तुको छनोट र त्यसैअनुरूप औचित्यको पुष्टि गरिएका निबन्धकार लुइटेलेको यस सङ्ग्रहका निबन्धमा सरल, सुबोध तथा आत्मपरक शैलीमा विषयको वर्णन तथा विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । समग्रमा तीव्र व्यङ्ग्य, कल्पना र तार्किक शक्तिको अन्तरमिश्रणबाट संरचित लुइटेलेका निबन्धहरू सन्तुलित सङ्गठन, सोद्देश्यमूलक विषयवस्तु तथा स्पष्ट र सरल भाषाशैलीले उच्च सौन्दर्यको सिर्जना गरी पाठकीय प्रभाव दिन सफल छन् । यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत सबै निबन्धहरूमा स्मित हाँसोसहित तीव्र व्यङ्ग्यचेत पाइन्छ । यथार्थ विषयवस्तु र घटनाहरूलाई सबैका सामु प्रस्तुत गर्नु नै लुइटेलेको निबन्धगत मूल प्रवृत्ति बनेको छ । समाजका हरेक क्षेत्रमा हुने

१२. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, *मेरो भन्नु, चाउरिएको जिन्दगी*, (काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६८) ।

गरेका विकृति र विसङ्गतिहरूलाई काव्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्न सफल बनेका यस सङ्ग्रहभित्रका निबन्धहरूले यस्ता विकृति र विसङ्गतिबाट पर्ने प्रभावसँगै त्यस्ता कार्यबाट जोगिनसमेत सचेत गराएका छन् ।

४.२.३ विषयवस्तु

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्द्वारा लिखित **चाउरिएको जिन्दगी** श्यामव्यङ्ग्यात्मक निबन्ध सङ्ग्रह विद्यार्थी पुस्तक भण्डारबाट २०६८ सालमा प्रकाशित कृति हो । यसको आवरण पृष्ठमा एउटा चाउरिएको मानिसको तस्वीर राखिएको छ । आकारप्रकारका दृष्टिले डिमाई आकारमा छापिएको यो निबन्ध सङ्ग्रह ११६ पृष्ठमा संरचित छ । २०५८ सालदेखि २०६४ सालसम्ममा खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, डा. खलु, विज्ञान शर्मा छट्टुपाध्याय, डार्विन नेपालीजस्ता विविध नामबाट विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा पहिले नै प्रकाशित भएका *नेपाली शब्दसागर प्रकाशनको खुसीयालीमा...*, *कति भ्रष्टाचार कति सदाचार*, *न्यायका नौ सिङ र राष्ट्रिय स्वाभिमान*, *राष्ट्रिय चिन्ता उन्मूलन आयोग*, *सम्मान अभिनन्दन संस्कृति राष्ट्रिय अभियान*, *मैले सम्चार सुन्न छाडिदिँँ, सङ्घ खोल्ने तरखरमा*, *विज्ञापनिक विश्राम*, *प्रतिबद्धता पुराण*, *नेपाल बन्द जिन्दावाद !*, *नयाँ कार जोड्ने रहर*, *यसपालि म मन्त्री नहुने भएँ !*, *नाउँ फेरिपाऊँ*, *चाउरिएको जिन्दगी*, *खामरण अनसन*, *उत्तरआधुनिक चकचके बच्चो* गरी सोरवटा श्यामव्यङ्ग्यात्मक निबन्धहरूलाई पछिल्लिरबाट अगिल्लिरको कालक्रममा यस सङ्ग्रहभित्र समावेश गरिएको छ । यसमा सङ्कलित निबन्धमध्ये कुन निबन्ध के नामबाट पत्रिकामा छापिएको थियो भन्ने कुरा सम्बद्ध निबन्धको शीर्षकमा चिहनाङ्कित गरी उही पृष्ठको अन्त्यमा पादटिप्पणीका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । यो नेपालीको पहिलो श्यामव्यङ्ग्यात्मक निबन्ध सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहका निबन्धहरू तिनदेखि उन्नाइस पृष्ठसम्मका रहेका हुँदा निबन्धको आयाममा भने एकरूपता पाइँदैन ।

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को **सोह्रवटा निबन्धहरूको सङ्कलन**का रूपमा रहेको **चाउरिएको जिन्दगी** शीर्षक श्यामव्यङ्ग्यात्मक निबन्ध सङ्ग्रहमा विषयवस्तुगत विविधता पाइन्छ । “लुइटेल्ले यस निबन्ध सङ्ग्रहका निबन्धहरूमा राजनैतिक, सामाजिक, साञ्चारिक, शैक्षिक आदि विभिन्न क्षेत्रमा रहेका तथा आफूले सुनेका,

देखेका, भोगेका र अनुभव गरेका विकृति र विसङ्गतिहरूलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएका छन्”^{१३} यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत निबन्धहरूमा प्रयुक्त विषयवस्तुको विश्लेषण निबन्ध रखाइको क्रमका आधारमा तल सङ्क्षेपमा प्रस्तुत गरिन्छ ।

यस निबन्धमा लुइटेलले कोशविज्ञान पद्धति र प्रक्रियाका बारेमा जानकारी नराखी वसन्तकुमार शर्माले सम्पादन गरेको **नेपाली शब्दसागर** नामक शब्दकोशभित्रका त्रुटिहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनले **नेपाली शब्दसागर** शब्दकोशलाई पूर्ण, वैज्ञानिक, त्रुटिरहित, सबैथोक पाइने सोपपत्तिक शब्दकोश भनिए तापनि उक्त शब्दकोश भनेअनुसारको नभएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । वसन्तलाई वसन्त लेख्नु, शर्मालाई शर्मा लेख्नु तथा कतिपय थरहरू र केही शब्दहरू नपाइनु यस पुस्तकका कमजोरी पक्ष देखाउँदै निबन्धकार लुइटेलले आत्मपरक शैलीको प्रयोग गरी प्रस्तुत शब्दकोशका सीमा प्रस्तुत गरेका छन् । वसन्तकुमार शर्माको अप्रभावकारी सम्पादन कार्यप्रति नाटकीकरणका माध्यमबाट व्यङ्ग्य गरिएको यस निबन्धले पाठकमा उत्पन्न हुने भ्रमलाई हटाउनसमेत प्रभावकारी भूमिका खेल्ने देखिन्छ ।

सङ्घ खोल्ने तरखरमा व्यङ्ग्यात्मक निबन्धमा निबन्धकार लुइटेलले प्रभावकारीविहीन सङ्घसङ्गठन खोली प्रतिष्ठा र पैसा कमाउन चाहने व्यक्तिको मनोवृत्ति चित्रण गरेका छन् । यस निबन्धमार्फत यिनले अर्काको प्रसिद्धि र योगदानलाई धमिल्याउन स्थापना हुने गरेका अनेक धर्मी र अनेक कर्मी सङ्घहरू व्यक्तिगत पेसा र स्वार्थसिद्धिका साधनका रूपमा विकसित भएको कुरालाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । निबन्धकारले अनेक क्षेत्रका सङ्घको चर्चा गर्दै लेखक साहित्यकारका पनि विभिन्न नामधारी सङ्घ हुने गरेको कुरा पनि उल्लेख गरेका छन् । दिनभर प्रतिकारको योजना र स्थान निर्धारण गर्ने व्यक्तिहरू रातपने बित्तिकै पूर्वयोजना र स्थान परिवर्तन गरी अर्कै ठाउँमा प्रतिकार समिति बनाउने स्थितिसमेत सिर्जना गर्ने कार्यप्रति व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति रहेको यस निबन्धमा मान्छे सङ्घ खोलेर समूहमा हिँडेको देखेर पशुपन्छी पनि हुल बाँधेर हिँड्न थालेको हास्यव्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुतिसहित आफूले पनि

१३. द्रौपदी सुवेदी, **खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व**, अप्र.एम.ए. शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, पृ. ५५ ।

एउटा सङ्घ खोल्ने र त्यसमा फटाहालाई मात्र समावेश गरिने भन्दै निबन्धकार लुइटेलले सङ्घ खोल्ने प्रचलनप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

यस निबन्धमार्फत निबन्धकार लुइटेलले गुणस्तरीयताको मापन नभई प्रचारप्रसारका लागि मात्र गरिने विज्ञापन व्यापारिक क्षेत्रमा मात्र नभई अप्रत्यक्ष रूपमा राजनैतिक, शैक्षिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रमा रहेको अवस्थालाई चित्रित गरेका छन् । आजकल सञ्चार विज्ञापनका लागि कि विज्ञापन सञ्चारका लागि हो छुट्ट्याउने कठिन परेको कुरा प्रस्तुत गर्दै थर्मकोट लगाउँदा अन्डाले चल्ला कोरल्ने, हजमोला खानेवित्तिकै शत्रु पनि मित्र हुने जस्ता अपत्यारिला बहुविज्ञापित विज्ञापनको प्रयोग हुने गरेको कुराको चर्चा गर्दै उनले त्यस्ता वृत्तिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । विज्ञापनमा बढी महिलाको प्रयोग गरिने र बढी नगनता रहने हुँदा शिष्टता र श्लीलताहीन विज्ञापनको प्रयोग बढ्दै गएको कुरालाईसमेत उठाउँदै उनले साञ्चारिक क्षेत्रमा मात्र नभई शैक्षिक क्षेत्रमासमेत विज्ञापनको दुरुपयोग हुने गरेको र औपचारिकता पुऱ्याउन मात्र नामधारी सूचना टाँस गरिने गरेको कुरालाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

सत्ता, भत्ता, लत्ता आदि प्राप्तिका नाममा जहाँसुकै, जहिलेसुकै र जोसुकैले गर्नसक्ने धर्ना, जुलुस, चक्काजाम तथा टन्न भुँडी भरेर गरिने अनसनको नामलाई आमरण अनसन नभएर खामरण अनसन राखिनुपर्ने कुरा प्रस्तुत गरिएको यस निबन्धमा निबन्धकार लुइटेलले भाडाका पाल, ओछ्यान, माला र सञ्चारकर्मीहरूको प्रयोग गर्ने र मान्छेले देखुञ्जेल खानपिन बन्द गर्ने आजको अनसन क्रियाकलापमाथि कडा व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । शैक्षिक, प्राविधिक एवं जनस्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने पदहरूको परिपूर्तिसमेत योग्यता तथा स्वस्थ प्रतिस्पर्धाका आधारमा नभएर खामरण अनसनका माध्यमबाट हुने गरेको कुराप्रति कटाक्ष गर्दै यस्ता खामरण अनसनकारीका माग पूरा गर्दै जाँदा आउने नकारात्मक स्थितिप्रति पनि उनले सम्बद्ध सबैलाई सचेत गराएका छन् ।

उत्तरआधुनिक चकचके बच्चो निबन्धमा निबन्धकार लुइटेलले मोबाइलको व्याप्तिसँगै यसको अनियन्त्रित प्रयोगले निम्त्याएको असरलाई प्रस्तुत गरेका छन् । तारे

माउबाट घट्टै गई पछिल्लो समयमा तारविनाको भएका उत्तरआधुनिक बच्चाहरूको सङ्ख्या क्रमशः बढ्दै गएको र ती बच्चा रुवाउने होडबाजी चल्ने गरेको कुरासँगै यो बच्चा नबोक्ने र नरुवाउने मानिस पाखे र असभ्य मानिने कुरा प्रस्तुत गरी निबन्धकारले यसबाट उत्पन्न विकृतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । मोबाइलको अनियन्त्रित प्रयोगले गर्दा अनेक सभा समारोह र कक्षाकोठामा मात्र नभएर न्यायालयमा समेत प्रत्यक्ष असर पारेको कुरा उल्लेख गर्दै यसको अनियन्त्रित प्रयोग वा दुरुपयोगले अनेक समस्या निम्तन सक्ने कुराप्रति पनि निबन्धकारले सचेत गराएका छन् ।

४.२.४ भाषाशैली

भाषाशैलीका दृष्टिले प्रस्तुत निबन्ध सङ्ग्रहभित्रका निबन्धहरू सरल एवं स्वभाविक गद्यशैलीमा रचिएका देखिन्छन् । यस सङ्ग्रहका निबन्धहरूमा नेपालीमा प्रयोग भएका तत्सम, तत्भव, आगन्तुकका साथै अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको पनि प्रयोग पाइन्छ । निबन्धलाई कलात्मकताको उत्कृष्टता प्रदान गर्न निबन्धकारले कपाली, भापाली, पाल्पाली, फुच्चे, चुच्चे, बुच्चे, लुइरे, सुइरे, धुइरेजस्ता तुकबन्दीयुक्त काव्यात्मक शब्दहरूको पनि प्रयोग गरेका छन् । पल्याकपुलुक, कचकच, गनगनजस्ता अनुकरणात्मक शब्द प्रयोगले निबन्धमा थप रोचकता ल्याएको छ । यस सङ्ग्रहका निबन्धमा डाँडापाखा, भारपात, कुइराकुइरीजस्ता द्वित्व शब्दहरूको पनि प्रयोग पनि पाइन्छ । यसमा बागेनिङ, युनियन, प्रेसजस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग पाइए पनि यसमा धेरजसो ठेट नेपाली शब्दकै बाहुल्य पाइन्छ । कतिपय ठाउँमा प्रश्नवाचक र आश्चर्यबोधक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रायः मानक भाषाको प्रयोग भेटिने उनका निबन्धभित्र पात्रगत चयनसँगै नाटकीय शैलीको प्रयोग भेटिन्छ । अनेक ठाउँमा तुलनात्मक अभिव्यक्ति र विभिन्न उदाहरणका माध्यमबाट विषयवस्तुको प्रस्तुतिका कारण यस सङ्ग्रहका निबन्धहरू निकै रोचक र घोचक पनि बनेका छन् । सबै निबन्धहरू सरल, सुबोध र स्वाभाविक गद्यशैलीमा रचिएका छन् । आत्मपरक शैलीको प्रयोग पाइने सबैजसो निबन्धका शीर्षकहरू व्यङ्ग्यात्मक नै रहेका छन् । कतै आलङ्कारिक, कलात्मक, बिम्बात्मक प्रतीकात्मक बान्की पनि पाइन्छ तर यसबाट

निबन्धमा जटिलता नभएर काव्यात्मक गुण थपिएकाले रोचकतामा अभिवृद्धि भएको छ । वाक्य प्रयोगका दृष्टिले यस सङ्ग्रहभित्रका निबन्धमा छोटो र कतै पदक्रम विचलनयुक्त वाक्यको प्रयोग पाइन्छ । सार्थक विचलनले गर्दा अर्थमा शक्ति प्रदान गर्नाका साथै भाषिक मिठास थपिएको छ । समग्रतः सरल, सुबोध र स्वाभाविक भाषा तथा निजात्मक शैलीको प्रयोग गरी स्मित हाँसोसहित तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गर्नु यस कृतिको भाषाशैलीगत वैशिष्ट्य हो ।

४.३ मोदनाथ प्रश्रितको अतितका पाइलाहरू निबन्धसङ्ग्रहको विश्लेषण

मोदनाथ प्रश्रितको अतितका पाइलाहरूको निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गर्न परिचय, प्रवृत्ति, विषयवस्तु र भाषाशैलीलाई मुख्य आधार बनाइएको छ । सोही आधारमा विश्लेषण गरी निबन्ध सङ्ग्रहको चिनारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३.१ परिचय

लुम्बिनी अञ्चलअन्तर्गत पर्ने अर्घाखाँची जिल्लाको खिदिम -हर्राबोटमा मोदनाथ प्रश्रितको जन्म वि.सं १९९९मा भएको हो । साहित्य र वामपन्थी राजनीति दुवै क्षेत्रमा उत्तिकै सक्रिय मोदनाथ प्रश्रितका संस्मरणात्मक निबन्धहरूका तीन सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनका अन्य विविध विषयका प्रबन्धात्मक रचनाहरूका सङ्ग्रह एक दर्जनभन्दा बढी छन् । उनका संस्मरणात्मक निबन्धसङ्ग्रहहरू अतीतका पाइलाहरू (२०४३), केही ठट्टा केही मर्का (२०४७) र मानसपटका तस्बिरहरू (२०४९) हुन् ।

४.३.२ प्रवृत्ति

मोदनाथ प्रश्रितका निबन्धहरू संस्मरणत्मक, दार्शनिक, हास्यव्यङ्ग्यात्मक, साँस्कृतिक रूपान्तरण आदि विषयमा केन्द्रित रहेका छन् । उनले आफ्ना निबन्धमा बाल्यकालीन, किशोरकालीन र युवाकालीन कमी-कमजोरीहरूलाई नलुकाई वर्णन गरेर आफ्नो इमान्दारीको परिचय दिएका छन् । धर्म, समाज, संस्कृति, साहित्य, दर्शन, कला, आयुर्वेद, राजनीति लगायत विविध विषयमा प्रश्रितका निबन्धहरू लेखिएका छन् । प्रश्रितका निबन्धहरूमा मार्क्सवादी विचारधारा अन्तर्गत रहेर कुनै पनि विषयको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको हुन्छ ।

४.३.३ विषयवस्तु

अतितका पाइलाहरूमा निबन्धकार प्रश्रितका बाल्यकालदेखि अट्ठाइस वर्ष उमेरसम्मका घटनालगायतका स्मृतिप्रसङ्गहरू रहेका छन् । सङ्ग्रहका संस्मरणहरूमा लेखकले आफ्ना बाल्यकालीन, किशोरकालीन र युवाकालीन कमी-कमजोरीहरूलाई नलुकाई वर्णन गरेर आफ्नो इमान्दारीको परिचय दिएका छन् । राजनीतिक बन्दीका रूपमा कारागारमा रहेका बेला कारागार प्रशासनबाट लुकाई-लुकाई लेखिएका यी संस्मरणहरूमा लेखकको विचारमा क्रमिक रूपमा आइरहेको परिवर्तनको झलक पनि पाइन्छ । सङ्ग्रहका संस्मरणात्मक निबन्धहरू लेखकको जीवनका महत्त्वपूर्ण घटनाहरू, लेखकलाई प्रभाव पार्ने प्रसङ्गहरू, दुःखका दिनहरू तथा लेखकको जीवनलाई परिवर्तनतिर डोच्याउने व्यक्तिसँगको भेट र कुराकानीमा केन्द्रित रहेका छन् । कारागार जीवनका मानसिक तनाव र लेखनसामाग्रीको अनुपलब्धता बिचको स्थितिमा लेखिएको भए पनि लेखकको यो कृति पाठकका लागि रुचिकर छ । निबन्धकार र राजनीतिज्ञ प्रश्रितलाई आजको रूपमा ल्याउनमा के- कस्ता घटनाहरू सहयोगी भए भन्ने कुराको जानकारी पनि यस सङ्ग्रहले दिन्छ । सङ्ग्रहमा भएका संस्मरण-निबन्ध हुन्- बिर्ताका रैतीहरू, हरिहर संस्कृत पाठशाला, गणेशको चोरी: चोरीको श्रीगणेश, इन्किलाब: जिन्दाबाद, देउताको पुरस्कार, मुखमा ज्योति झल्कने राजा, बा, जस्ता गुरुका उस्तै चेला, जेठाबाका कन्तुर आमाको आँसु, हामीमाथि सौता पर्छ, दलबहादुर, दिसा जाऊँ, नेताजी खरानी घस्छन्, पद्मलोचन तप्यताम्, विद्या हराए काशी जानु, विद्यालय खाने प्याज र गोलभेंडा, आधा घण्टाका जीवनगुरु, तिब्रे डिट्टाको सरात, चाँदीको पातो, काकाको वेदना, आज बुद्ध जन्मेका भए...?, भैलखानतिर । निबन्धकार प्रश्रितले आफ्नो दोस्रो संस्मरणहरू निबन्धसङ्ग्रहलाई केही ठट्टा केही मर्का शीर्षक दिएका छन् र यसमा बाह्र संस्मरणहरू रहेका छन् । उनले यस सङ्ग्रहका रचनालाई 'उपकथा-हास्यव्यङ्ग्य' को संज्ञा दिँदै भनेका छन् - उपकथा मैले पहिलो पटक दिएको विधागत नाम हो ।^{१४}

१४. प्रमोद प्रधान, नेपाली निबन्धको इतिहास, (काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार) पृ. ४१५ ।

हास्यव्यङ्ग्यमूलक केही कथा र स्मृतिकथाको यो सङ्कलन 'केही ठट्टा केही मर्का' शीर्षकमा छापिएको थियो । यसलाई एक प्रकारले संस्मरण भने पनि हुन्छ ।

यो पुस्तक पहिलो छेत्रै कृतिका रूपमा निस्के पनि पछि प्रश्रितका सङ्कलित रचनाहरूमा पनि समावेश गरिएको हो । वास्तवमा यी उपकथा/ कथा नभएर संस्मरण नै हुन् । सङ्ग्रहमा रहेका ती नानी....., त्यो जङ्गलको मध्यरात, साली-भिनाको झडप !, नेताजीको बिहे !, नायिकाको उपन्यास र प्रश्रितको हुड्गे मन !, राममन्दिरको भेटी, डाँकाहरू र डाइनामाइटको धमाका !डाक्टर बी.डी. मिश्रको नाटक, गिलास-भाउजू, निद्रालाई फकाउँदा, एउटी राम्री र असल बोक्सी चाहियो ! र त्यो महाभारत ! शीर्षकका संस्मरणहरूले पाठकलाई मनोरञ्जन दिनुका साथै लेखकको जीवनमा भएका अनेक किसिमका घटनाहरूसँग साक्षात्कार गाराउँछन् । धर्मलाई व्यापार बनाइएको यथार्थको कथा राममन्दिरको भेटी हो भने महिलाको चरित्र प्रस्तुत डाँकाहरूसँग पनि लड्न-भिड्न सकिन्छ भन्ने यथार्थ डाँकाहरू र डाइनामाइटको धमाका ! मा प्रस्तुत गरिएको छ भने लेखक भित्रको राष्ट्रिय स्वाभिमान त्यो सानो महाभारत ! मा प्रतिविम्बित भएको छ । सङ्ग्रहका संस्मरणहरूमा कहीं लेखकको आक्रोश अभिव्यक्ति भएको छ भने कहीं विभिन्न पात्रहरूलाई व्यङ्ग्य पनि गरिएको छ । वास्तवमा यस सङ्ग्रहका संस्मरणहरू पाठकका लागि अत्यन्त रोचक छन् ।

४.३.४ भाषाशैली

भाषाशैलीका दृष्टिले प्रस्तुत निबन्ध सङ्ग्रहभित्रका निबन्धहरू सरल एवं स्वभाविक गद्यशैलीमा रचिएका देखिन्छन् । यस सङ्ग्रहका निबन्धहरूमा नेपालीमा प्रयोग भएका तत्सम, तत्भव, आगन्तुकका साथै अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको पनि प्रयोग पाइन्छ । निबन्धलाई कलात्मकताको उत्कृष्टता प्रदान गर्न निबन्धकारले तुकबन्दीयुक्त काव्यात्मक शब्दहरूको पनि प्रयोग गरेका छन् । यस सङ्ग्रहका निबन्धमा डाँडापाखा, भारपात, कुइराकुइरीजस्ता द्वित्व शब्दहरूको पनि प्रयोग पनि पाइन्छ । कतिपय ठाउँमा प्रश्नवाचक र आश्चर्यबोधक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रायः मानक भाषाको प्रयोग भेटिने उनका निबन्धभित्र पात्रगत चयनसँगै नाटकीय शैलीको प्रयोग भेटिन्छ । अनेक ठाउँमा तुलनात्मक अभिव्यक्ति र विभिन्न उदाहरणका

माध्यमबाट विषयवस्तुको प्रस्तुतिका कारण यस सङ्ग्रहका निबन्धहरू निकै रोचक र घोचक पनि बनेका छन् । सबै निबन्धहरू सरल, सुबोध र स्वाभाविक गद्यशैलीमा रचिएका छन् । आत्मपरक शैलीको प्रयोग पाइने सबैजसो निबन्धका शीर्षकहरू व्यङ्ग्यात्मक नै रहेका छन् । कतै आलङ्कारिक, कलात्मक, विम्बात्मक प्रतीकात्मक बान्की पनि पाइन्छ तर यसबाट निबन्धमा जटिलता नभएर काव्यात्मक गुण थपिएकाले रोचकतामा अभिवृद्धि भएको छ । वाक्य प्रयोगका दृष्टिले यस सङ्ग्रहभित्रका निबन्धमा छोटो र कतै पदक्रम विचलनयुक्त वाक्यको प्रयोग पाइन्छ । सार्थक विचलनले गर्दा अर्थमा शक्ति प्रदान गर्नाका साथै भाषिक मिठास थपिएको छ । समग्रतः सरल, सुबोध र स्वाभाविक भाषा तथा निजात्मक शैलीको प्रयोग गरी स्मित हाँसोसहित तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गर्नु यस कृतिको भाषाशैलीगत वैशिष्ट्य हो ।

४.४ गोविन्द वर्तमानको 'सोह्र साँभहरू' निबन्ध सङ्ग्रहको निबन्धहरूको विश्लेषण

४.४.१ परिचय

गोविन्द वर्तमानको जन्म वि.सं.२०१७ मा भएको हो । करिब अट्ठाइस वर्ष लामो साहित्य साधना पछि निबन्धकार गोविन्द वर्तमान पहिलो पुस्तकमा रूपमा **सोह्र साँभहरू** (२०६१), **हरियो साइकल** (२०७०) यात्रा संस्मरणात्मक कृतिका साथ नेपाली पाठक सामु देखा परेका छन् । साहित्यका विभिन्न विद्यातर्फ कलम चलाएका वर्तमानले लामो समयसम्म कविताको साधना गरेका वर्तमान थप यात्रा संस्मरणात्मक कृतिबाट निबन्धका रूपमा पनि स्थापित भएका छन् । उनको मृत्यु २०६९ सालमा भएको हो ।

४.४.२ प्रवृत्ति

गोविन्द वर्तमान यात्रा संस्मरणात्मक निबन्धकार हुन् । उनले विभिन्न जिल्लाको यात्रा गर्ने क्रममा उनले सुदूर पश्चिमाञ्चलको कैलाली, मध्यपश्चिमाञ्चलको रोल्पा र पश्चिमाञ्चलको वागलुङ यात्राको केन्द्रविन्दु भए पनि ती यथार्थहरू ती जिल्लाकै मात्र यथार्थ होइनन् । तिनले देशको अहिलेको स्थिति, सर्वसाधारणले भोग्नु परिरहेको दुर्नियति र दुर्भाग्य, हिंसा र प्रतिहिंसाले पार्ने दुरगामी

प्रभाव नेपालीहरूको शान्तिको चाहना र युद्धले पारेका मानसिक घाउहरू अत्यन्त स्पष्ट भाषामा पाठकको मन मस्तिष्कलाई छुने गरी अभिव्यञ्जित गरेको देखिन्छ । ससाना कुराहरूदेखि महत्त्वपूर्ण कुराहरूसम्मको समग्र टिपोट गरेर त्यसलाई निजात्मकता सहित प्रस्तुत गर्नु आफैँमा साह्रै गाह्रो काम हो । तर यात्रा निबन्ध लेखक गोविन्द वर्तमानले यसमा सूक्ष्मभन्दा पनि सूक्ष्म कुराहरू टिपोट गर्ने र त्यसलाई लेख्ने जुन उत्साह ऊर्जा देखाएका छन् ।

४.४.३ विषयवस्तु

करिब अट्ठाइस वर्ष लामो साहित्य साधना पछि कवि गोविन्द वर्तमान पहिलो पुस्तकका रूपमा **सोह्र साँझहरू** (२०६१) यात्रा संस्मरणात्मक कृतिका साथ नेपाली पाठक सामु देखा परेका छन् । लामो समयसम्म कविताको साधना गरेका वर्तमान यस यात्रा संस्मरणात्मक कृतिबाट प्रखर गद्यकारका रूपमा पनि स्थापित भएका छन् । यो कृति यात्राका माध्यमबाट प्रखर गद्यकारका रूपमा पनि स्थापित भएका छन् । यो कृति यात्राका माध्यमबाट प्राप्त तथ्यहरूमा आधारित भए पनि यसलाई केवल त्यतिमा मात्र सीमित राख्न सकिन्न । यो त द्वन्द्वरत नेपालले समयबद्ध अभिलेखन पनि हो, सामाजिक दस्तावेज पनि हो अनि उत्कृष्ट साहित्यिक प्राप्ति पनि हो ।

सोह्र साँझहरू प्रकाशन हुनु अघि नेपाली यात्रा निबन्धको फाँट देशको राजनीतिक-सामाजिक परिदृश्य र घटनाहरूसँग फुटकर रूपमा मात्र सम्बन्ध रहेकोमा यस कृतिको प्रकाशनपछि एकैपटक राजनीतिक आर्थिक सामाजिक लगायतका विविध क्षेत्रमा विस्तारित हुन पुगेको छ । देशमा विद्यमान द्वन्द्व र हिंसा-प्रतिहिंसाका कारण देशका विभिन्न भूगोल र त्यहाँका बासिन्दाहरूले भोग्नु परेका त्रासदी पूर्ण यथार्थहरूको सुन्दरतम अभिलेखकका रूपमा प्रस्तुत सधैं सम्झिने छ । वि.सं.२०६० वैशाख १९ गतेदेखि जेठ ९ गतेसम्मको सत्र दिनको यात्रा सामग्रीलाई यात्रा निबन्ध लेखन वर्तमानले यस पुस्तकमा संगै उपशीर्षक अन्तर्गत ...भाषामा प्रस्तुत गरेका छन् । सुदूरपश्चिमाञ्चलको रोल्पा र पश्चिमाञ्चलको वाग्लुङ यात्राको केन्द्रविन्दु भए पनि ती यथार्थहरू ती जिल्लाकै माग यथार्थ होइनन्; तिनले देशको अहिलेको वस्तुस्थिति, सर्वसाधारणले भोग्नु परिरहेको दुर्नियति र दुर्भाग्य, हिंसा र प्रतिहिंसाले पार्ने दुरगामी

प्रभाव नेपालीहरूको शान्तिको चाहना र युद्धले पारेको मानसिक घाउहरू अत्यन्त स्पष्ट भाषामा पाठकको मन र मस्तिष्कलाई छुने गरी अभिव्यञ्जित गरेको देखिन्छ ।

निबन्धमा उनी लेख्छन् : “ताराखोलामा २०५६ साल फागुन २४ गते नारी दिवसको कार्यक्रम थियो । दुर्गा निम्न माध्यमिक विद्यालयको हाता । म त्यतिबेला आन्तरिक शरणार्थी जस्तो भएर यहाँ बागलुङ आइसकेको थिएँ । त्यसैले गा.वि.स. का उपाध्यक्ष त्यस कार्यक्रमका प्रमुख अतिथि बनाइएका थिए । प्रमुख अतिथि कर्णबहादुर चोख्यालले बोल्ने क्रममा माओवादीलाई घोचपेच गरेछन् । उनले बोल्दा बन्दुकले जनता तर्साउन पाइदैन पनि भनेछन् । माओवादीका छापमारले सबै सुनिरहेका थिए । त्यसको ६दिनपछि फागुन ३० गते राति कर्णबहादुरजीको घरमा माओवादीको सशस्त्र जत्था गएर उनको खुट्टा भाँचिदिए छन् ।”^{१५}

यसरी उनले आफ्नो निबन्धमा संस्मरणका घटनाहरूलाई उल्लेख गरेका छन् - काठमाडौँबाट प्रस्थान गरेको समयसँगै सुरु भएको यात्रा संस्मरण अप्रिय सूचनाहरूको जङ्गलमा राप्ती किनारकी वन्दना, लिवाङको वरिपरि, कामरेड गुलाफको क्षेत्रमा प्रतीक्षाको बन्दी, स्वेच्छिक पलायन, कर्णाली पारि, आँसुका नदीहरू सँगै, दमन र प्रतिरोध, विनाशका घाउहरू, तराईबाट पहाडहरूतिर, काली गण्डकीको किनारामा, घवलागिरिको आँखा अधिलितर, बालुवा टल्केको कथा, साँझमा फर्किएका चराहरू उपशीर्षकमा घटना, विचार, संवाद र चरित्रको चित्रण गर्दै साँझहरूको अन्त्यमा आएर टुङ्गिन्छ । थुप्रै पात्रहरूको कथा, र व्यथा उनीहरूकै मुखबाट सुनाएर लेखकले आफ्नो लेखकीय इमान्दारीको परिचय मात्र दिएका छैनन्, जुनसुकै विचारका भए पनि हिंसाले कसैको भलो गर्दैन भन्ने शाश्वत सत्यलाई पनि शब्दमा व्यक्त गरेका छन् । राजीतिक व्यक्ति, समाजशास्त्री, समाज सेवी लगायत समाजमा विभिन्न व्यक्तिले द्वन्द्व र त्यसका प्रभावलाई आ-आफ्नै किसिमले विश्लेषण गरेका छन्, त्यसलाई एउटा संवेदनशील लेखकले कसरी हेर्छ भन्ने कुराको प्रमाणका रूपमा पनि यस पुस्तकको महत्ता देखिन्छ । स-साना कुराहरूदेखि महत्त्वपूर्ण कुराहरूसम्मको समग्र टिपोट गर्ने र त्यसलाई लेख्ने निजात्मकता सहित प्रस्तुत गर्नु आफैँमा साह्रै गाह्रो काम हो । तर यात्रा निबन्ध लेखक

१५. गोविन्द वर्तमान, सोह्र साँझहरू, (काठमाडौँ : फाइन्प्रिन्ट), २०६१ पृ. २४० ।

गोविन्द वर्तमानले यसमा सूक्ष्मभन्दा पनि सूक्ष्मता कुराहरू टिपोट गर्ने र त्यसलाई लेख्ने जुन उत्साह र ऊर्जा देखाएका छन् त्यसको जति प्रशंसा गरे पनि कम हुन्छ ।^{१६}

एउटा मार्मिक उपन्यास जस्तो यो सोह्र साँभहरूलाई लेखकले युद्धका असरहरू बिच यात्राको संज्ञा दिएका छन् । हुन पनि यसलाई लेखकले भने जस्तै युद्धका असरहरूको आलेखन पनि भन्न सकिन्छ । यस पुस्तक बारे अर्का लेखक नारायण ढकालको भनाइ पनि यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । उनी भन्छन् - “प्रवाहपूर्ण भाषामा लेखिएको यस पुस्तकले एउटा सुन्दर औपन्यासिक कृतिले जस्तै पाठकलाई निरन्तर तानिरहन्छ । पढ्न थालेपछि पढि सक्ने हुटहुटी निर्माण गर्नु यस पुस्तकको शैलीगत सफलता हो । अन्तर्वस्तुको दृष्टिले चाहिँ सामाजिक इतिहासको एउटा अभिलेख तयार गर्नुमा पुस्तकको मूल्यवत्ता निहित छ । पुस्तकमा त्यस्तो मूल्य वत्ता युद्धका विकराल क्षतिहरूको अवलोकनबाट निर्मित भएको छ । प्रस्तुत कृतिको मूल्य वत्ता नेपाली समाजले खोजिरहेको न्यायपूर्ण परिवर्तन र त्यसपछि स्थापित हुनुपर्ने कार्य सूचीको सङ्केत तर्फ सिधै गाँसिएको छ ।^{१७}”

पुस्तक विषयका दृष्टिले मात्र नभई संरचना र शिल्पका दृष्टिले पनि महत्त्वपूर्ण छ । समसामयिक राजनीतिक-सामाजिक यथार्थप्रति लेखकको सटिक टिप्पणीले यसलाई अझ सुन्दर बनाएको छ भने विचारको प्रस्तुति सँगै गरिने व्यङ्ग्य पनि उत्तिकै सशक्त देखिन्छ । एक ठाउँमा उनी आफ्नो प्रस्ताव यात्रामा साथ भएका साथीहरूले अस्वीकार गरेपछिको स्थितिको चित्रण गर्दै भन्छन् -सदनमा दुई तिहाइ मल्ल पराजित भएको महाकाली सन्धिको विपक्ष जस्तै मेरो प्रस्ताव पराजित भएको थियो ।

४.४.४ भाषाशैली

पहिलो चरणमा जस्तै दोस्रो चरणमा सरल र सहज भाषाकै प्रयोग गरिएको छ । निबन्धको अध्ययन गर्दा पाठक वर्गले भाषिक कठिनाइको महसूस गर्नु पर्दैन ।

१६. प्रमोद प्रधान, नेपाली निबन्धको इतिहास, (काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार) पृ. ४१५ ।

१७. ऐजन ३१२

उनको विशेषता सरल र स्पष्ट भाषाको प्रयोग हो । निबन्धमा उनका दर्शन र विचारहरू पनि ठाउँ-ठाउँमा राम्ररी प्रकट भएका छन् । समग्रमा भन्दा गोविन्द वर्तमानको सोह्र साँझहरूलाई नेपाली साहित्यको यात्रा निबन्ध विधाको उल्लेखनीय प्राप्तिका रूपमा स्वीकार गर्नुपर्छ ।

४.५ प्रतीक ढकालको 'हिमालपारि पुगेपछि' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण

प्रतीक ढकालको 'हिमाल पारि पुगेपछि' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गर्न परिचय, प्रवृत्ति, विषयवस्तु र भाषाशैलीलाई मुख्य आधार बनाइएको छ । सोही आधारमा विश्लेषण गरी निबन्ध सङ्ग्रहको चिनारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.१ परिचय

नियात्राकार प्रतीक ढकाल सन् १९६० मे २६ दागापेला, भुटानमा जन्मिएका हुन् । उनको वास्तविक नाम खडानन्द ढकाल हो । उनलाई साहित्यमा विविध विधामा प्रतीक ढकाल नामबाट चिनिन्छ । उनले एम.ए राजनीतिशास्त्र, जन प्रशासन, समाजशास्त्र बी.एड., बी.एल.सम्म गरेका छन् । उनका नियात्रा कृति हिमालपारि पुगेपछि, काली पनि सेती पनि र 'सगरमाथाको आधारशिविरबाट' ले उनलाई नेपाली नियात्रा साहित्यको क्षेत्रमा एक प्रतिभाशाली लेखकका रूपमा देखाएका छन् । उनको पहिलो यात्रा निबन्ध कृति वि.सं. २०६१ मा प्रकाशित भएको थियो भने त्यसको लगत्तै २०६३ सालमा उनको थप दुई यात्रा निबन्ध कृति पाठक समक्ष आएका छन् ।

४.५.२ प्रवृत्ति

प्रतीक ढकाल आधारभूत रूपमा नियात्राकार हुन् यिनका नियात्रा स्वदेश र विदेश दुवैतिर गरिएका यात्रा वर्णनमा केन्द्रित छन् । यिनले विदेश यात्रामा आधारित नियात्रामा पनि स्वदेशका विभिन्न सन्दर्भहरू जोडेर राष्ट्रवादी भावनाको समेत अभिव्यक्ति गरेका छन् । यात्राका क्रममा प्रत्यक्ष अनुभव गरेका विभिन्न सन्दर्भ र प्रसङ्गहरूलाई नियात्राकार ढकालले यथार्थमूलक ढङ्गमा प्रस्तुत गरेका छन् । आफूले देखेका र अनुभूति गरेका घटनालाई सहजतापूर्वक पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्ने खुबी भएका नियात्राकार प्रतीक ढकालका कतिपय नियात्रामा निकै संवदेनशील पक्षहरूको

पनि चर्चा गर्छन् । यिनले यात्रा निबन्धमा आफ्ना जागिरे जीवनमा पीडालाई पनि निकै मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.५.३ विषयवस्तु

नेपालका पहिलो कृतिमा नेपालका हिमालपारिका जिल्ला डोल्पा र मुस्ताङलाई केन्द्रविन्दु बनाएर त्यहाँका विकट भौगोलिक परिवेश, जटिल सामाजिक जीवन, रोचक रीतिथिति र संस्कृति, मनोरम दृश्य र स्थानका साथै अन्य विविध सामग्री समेत पस्किएको पाइन्छ । नेपाल भनेको काठमाडौं वा विराटनगर, पोखरा, नेपालगञ्ज आदि मात्र होइन नेपाल भनेको त उत्तरको हिम श्रृङ्खलाको काखमा बसेको गाउँ र हिमाल पारी रहेका स्थानहरू पनि हुन् । यस्तै महाकाली पारीका दोधारा र चाँदनी पनि हाम्रै नेपालभित्र नै पर्दछ । अनि प्रत्येक वर्षा याममा कोशी नदीको बीचमा टापु भैं हुने गाउँ पनि हाम्रै भूगोलभित्रै पर्छ भन्ने सचेतता धेरै नेपालीमा अबै छैन । अबै जिम्मेवार संस्था र पदमा रहेका व्यक्तिहरूमा समेत यो चेतना नभएकै कारण हाम्रो विकास केही सीमित नगर क्षेत्रमा मात्र पुग्न सकेको छ । यस्तो विषम परिस्थितिमा प्रतीक ढकालको पहिलो नियत्रा कृतिले पुनः एकपटक हाम्रा योजना जिम्मेवार राजनीतिक व्यक्ति र निकायहरूलाई देशका विकट स्थानहरूमा रहेका नेपालीहरूको जीवनको एक झलक देखाएर उनीहरूलाई जिम्मेवार र संवेदनशील हुन आग्रह गरेको छ । दुई खण्डमा विभाजित यस कृतिको पहिलो खण्डमा डोल्पाको यात्रा वर्णन र दोस्रो खण्डमा मुस्ताङको यात्रा वर्णन समेटिएको छ ।

पहिलो खण्डमा रहेको डोल्पाको यात्रा वर्णन विशेषतः डोल्पाको उत्तरी भेगमा केन्द्रित छ । यस खण्डमा उनले सो क्षेत्रका शेर्पा, लामा, गुम्बा, ताल भञ्जाङ, हिउँ, चौरी, षडमूर्ति आदिको बारम्बार चर्चा गर्दै त्यहाँको दुःखपूर्ण मानवीय जीवन र मनोरम दृश्य बीचको अन्तर्विरोध सूक्ष्म तवरले अवलोकन गरेका छन् । पैदल यात्रासँगै उनी पाठकलाई ती स्थानहरूको साक्षात्कार गराउँछन् र त्यहाँको अवस्था र स्थितिको चित्रण गर्छन् । यसैगरी दोस्रो खण्डमा रहेको मुस्ताङको यात्रा वर्णनमा पनि नियत्राकार ढकालले आफ्नो पैदल मार्गमा देखिएका दृश्यहरूलाई शब्द चित्रका माध्यमबाट खिच्दै त्यहाँको परिवेश र मार्गमा देखिएका दृश्यहरूलाई शब्दचित्रका माध्यमबाट त्यहाँको

परिवेश र परिस्थितिलाई पनि निबन्धीकृत गरेका छन् । यस खण्डमा उनले मुस्ताङ राजा, मुक्तिनाथ क्षेत्र, कागवेनी, लोमान्थ्य चराङ, आदिका बारेमा पनि प्रशस्त चर्चा गरेको पाइन्छ । यसरी डोल्पाको यात्रा प्रसङ्ग होस् अथवा मुस्ताङको, नियात्राकार प्रतीक ढकालले आफ्नो दृष्टिले देखेसम्मका दृश्य र भोगेसम्मका घटना अनुभव र अनुभूतिले सजाएर सम्प्रेषणीय शैलीमा आबद्ध गरेका छन् ।

भिजेरमा दुई रात शीर्षक नियात्रामा उनी लेख्छन् : बेलुकीको जाँड-करामतलेबिहान उठ्दा टाउको दुख्ला कि भनेर खूबै डराएको थिएँ , तर त्यस्तो केही भएन । बिहान स्फूर्तिसाथ जागियो । आज यात्राटोलीको लुगा धुने कार्यक्रम भएकाले थप एक दिन यहीं बसिने भइएको छ । त्यसैले बिहानै जापानी साथीहरूलाई लिएर माथि डाँडामा रहेको साम्लिङ्ग गुम्बा हेर्न गइयो ।स्थानीय बासिन्दाहरूबाट पाएको जानकारी अनुसार यो ९०० वर्ष पुरानो बोम्पो गुम्बा रहेछ गुम्बाको दर्शन गरेर फर्केपछि धेरै दिनको मयल निखार्न खोलामा गएर नुहाइयो । पानी त्यतिचिसो लागेन ।साँच्चै चिसो नभएकै हो कि शरीरलेनुहाइ मागेर यो ,केही था भएन बरु मनभरि थाहा भयो-यो टापुबस्ती, यसको दुःख र यसको मर्म । मनभरि विभाइरह्यो - यउले अन्त कष्टकर भविष्य ।

भिजेरगाउँ ! म तिम्रा लागि के गर्न सकुँला र खै ?^{१८}

यान्जिर गुम्बामा राष्ट्र पूजा शीर्षक निबन्ध पढ्दा भने प्रत्येक पाठकका आँखा रसाउँछन् । जब त्यस स्थानमा अहिलेसम्म पुग्ने सबैभन्दा माथिल्लो तहको व्यक्ति नै लेखक भएको कारण राष्ट्र पूजा उनकै नाममा गरिएको वास्तविकतासँग हाम्रो साक्षात्कार हुन्छ । वास्तवमा यो नियात्रा कृतिले ती दुवै स्थानको स्पष्ट र जीवन्त तस्वीर खिचेको छ भन्दा अत्युक्ति हुँदैन । पहिलो हिमालपारि पुगेपछि निबन्ध सङ्ग्रहको खण्ड १ मा जुफालको हेलिकोप्टर र दुवैको खजुरो, से-फोक्सुन्डोको काखमा, से-फोक्सुन्डो वरिपरि हिमाल हेर्न दक्षिणतिर फर्कदा, से गुम्बाको सेरोफेरो, उत्तरका अपराध, भिजेरमा दुई रात, कराङ्ला पामको उकालोमा, यान्जिर गुम्बाको राष्ट्र पूजा, साल्दाङदेखि जाङ्लासम्म, हिउँले जागिर खाएपछि र ताराकोटबाट घर सम्झिँदै तथा

१८. ऐजन, पृ. ३१२ ।

खण्ड दुई मा मुस्ताङ जान हिँडेपछि, हावाको थप्पड खाँदै कागवेनीमा, शालिग्राम खोज्ने धुनमा, घोडाको मोल, चराङ जाने बाटोमा, लोमान्थाङको ट्रिपल एस, घिउका रङ्गीन मूर्तिहरू, मुस्ताङे राजासँग केही क्षण, मराङको बाटोमा, चार टेक्दै ठाडो भीर उक्लिँदा र मुक्ति क्षेत्रमा एकदिन शीर्षकमा निबन्ध छन् ।

४.५.४ भाषाशैली

सरल सुबोध र सम्प्रेष्य मीठो भाषाशैली कारण कृति मीठो बन्न पुगेको छ । ढकालले यात्रा क्रममा आफ्नो दृष्टिले देखेको भोगेको घटना अनुभव र अनुभूतिले सजाएर सम्प्रेषणीय शैलीमा आबद्ध गरेको छन् । आफूले यात्रा गरेका ठाउँको दृश्य चित्र प्रस्तुत गर्न यिनी निकै सिपालु देखिन्छन् र यिनका थुप्रै नियत्रामा सम्बद्ध स्थानका विभिन्न तस्वीरहरू पनि समाविष्ट गरिएका छन् । यिनले कतिपय यात्रा निबन्धमा आफ्ना जागिरे जीवनका पीडालाई निकै मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । पूर्वेली भाषिकाको प्रभाव पाइने यिनका रचनामा विषयवस्तुको प्रवृत्ति अनुरूप पश्चिमी भाषिकाको पनि प्रयोग पाइन्छ । वर्णात्मक र विवरणात्मक शैलीको पाइने यिनका कतिपय नियत्रामा संवादात्मक शैली प्रयोग पाइन्छ । प्रायः छोटो वाक्यमा प्रवाहपूर्ण ढङ्गले प्रस्तुत गरिएका यिनका रचनाको भाषाशैलीय विन्यास सहज पठनीय छ । स्वदेश तथा विदेश दुवैतिरको यात्रा वृत्तान्तको प्रस्तुति, वर्णन र विवरणको सूचनामूलक अभिव्यक्ति, विचारको प्रस्तुत, सरल र सुबोध भाषा शैलीय विचार आदि नियत्राकार प्रतीक ढकालका निबन्धगत वैशिष्ट्य हुन् ।

४.६ नरेन्द्रराज पौडेलको 'प्रमुख अतिथि हुनेको आतङ्कमा' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण

नरेन्द्रराज पौडेलको 'प्रमुख अतिथि हुनेको आतङ्कमा' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गर्न परिचय, प्रवृत्ति, विषयवस्तु र भाषाशैलीलाई मुख्य आधार बनाइएको छ । सोही आधारमा विश्लेषण गरी निबन्ध सङ्ग्रहको चिनारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.६.१ परिचय

निबन्धकारका नरेन्द्रराज पौडेलको जन्म वि.सं. २००६ मा सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा भएको हो । उनका घरभित्रका गाईजात्रा (२०४१) बिहेको निम्ता (२०४४)

छडुडको जङ्गलमा हराउँदा (२०४७), प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क (२०६४) छुटेको छाता (२०६६) आदि निबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनले राष्ट्रव्यापी निबन्ध प्रतियोगितामा द्वितीय पुरस्कार (२०२६) नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा आयोजित कविता महोत्सवमा तृतीय (२०३०), प्रथम (२०३४) प्रबल गोरखा दक्षिणबाहु चौथो (२०५६), दानमाया प्रतिभा पुरस्कार (२०५८), भैरव पुरस्कार (२०५९) सिन्धुमिलन केन्द्रद्वारा नववर्ष साहित्यकला सम्मान तथा पुरस्कार (२०६७) आदि सम्मान तथा पुरस्कारप्राप्त गरेका छन् ।

४.६.२ प्रवृत्ति

नरेन्द्रराज पौडेल नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाउने क्रियाशील साहित्यकार हुन् । वि.सं.२०२६ को गोरखापत्रमा प्रकाशित 'मैले कमिज सुरूवाल लगाएको 'नयाँ सडक' शीर्षक हास्य व्यङ्ग्यात्मक रचनाका माध्यमबाट नेपाली निबन्धका क्षेत्रमा प्रवेश गरेका छन् । पौडेल निबन्धका क्षेत्रमा हास्य व्यङ्ग्य निबन्धकार हुन । र यिनी आधुनिक नेपाली निबन्धकार हुन् । यिनको घरभित्र गाईजात्रा, विहेको निम्ता, मडकी स्टेट यानी धान (राज्य, प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क, छुटेको छाता, विमोचनको बिगबिगी जस्ता हास्य व्यङ्ग्य निबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशित छन् ।

नरेन्द्रराज पौडेलले वैयक्तिक, सामाजिक, प्रशासनिक, राजनीतिक साहित्यक आदि विभिन्न क्षेत्रमा व्याप्त विसङ्गति र विकृतिलाई आफ्ना निबन्धको विषयवस्तु बनाएका छन् । उनका हास्य व्यङ्ग्य निबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशित छन् ।

नरेन्द्रराज पौडेलले वैयक्तिक, सामाजिक, प्रशासनिक, राजनीतिक साहित्यक आदि विभिन्न क्षेत्रमा व्याप्त विसङ्गति र विकृतिलाई आफ्ना निबन्धको विषयवस्तु बनाएका छन् । उनका हास्य व्यङ्ग्य निबन्धमा आत्मपरक शैलीको प्रयोग पाइन्छ ।

४.६.३ विषयवस्तु

नरेन्द्रराज पौडेलको हास्य व्यङ्ग्य निबन्धकृति प्रमुख अतिथि हुनेको आतङ्कमा रहेका सत्र निबन्धले राजनीतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, आर्थिक र साहित्यक विकृति

तथा विसङ्गतिका अतिरिक्त वैयक्तिक कमजोरी माथि प्रहार गरेका छन् । सङ्ग्रहमा भएका चुकल माइक मेला, हाँसो हराएको सूचना अपदस्थ हुनुको आनन्द र रूख र वानरको उपकथा निबन्ध राजनीतिक विकृतिमा केन्द्रित छन् भने गिरफ्तारी मुसाहरूको, हराएका हरि महत र दल दलमाथि कार्यदल शीर्षकका निबन्धहरूले हाम्रा प्रशासनिक कमजोरीलाई प्रहार गर्छन् । यस्तै साधु माहत्म्यको प्रातः भ्रमण सामाजिक विकृतिमाथि, तुलि गाँडाको अर्जी र हरियो आतङ्क आर्थिक विकृति माथि तथा अर्दली माहात्म्य, मङ्गल काकाको दिवा भोज र भुन्ती बज्यैकोको अभिना यात्रा मानिसका कमी कमजोरी माथि व्यङ्ग्य गर्छन् ।

निबन्धकार पौडेलका हास्य व्यङ्ग्य निबन्धहरू वर्णनात्मक भन्दा कथात्मक पाराका छन् । त्यसले निबन्धलाई अभि मिठासपूर्ण बनाएको छ । कतै उपहास गर्नु र कतै घुर्की देखाउनु उनका निबन्धका विशेषता हुन् । उनमा पर्यवेक्षण दृष्टिकाचेट पर्याप्त मात्रामा छन् । त्यसलाई निबन्धीकरण गर्ने क्षमता पनि प्रशस्त देखिन्छ । तथापि कतिपय स्थानमा आत्मवर्णनको प्रतिशत अलि बढी भएको महसुस हुन्छ । जे होस् उनका हास्य व्यङ्ग्य निबन्धहरूमा “गाउँले र शहरिया परिवेशमा आधारित सङ्क्रमणकालीन नेपाली समाजका संस्कारगत मूल्य, द्वन्द्व, कुरीति, परम्परा र मूल्य ह्रासबाट सिर्जिएका विकृति विडम्बनाको अतिरञ्जित रेखा चित्र प्रस्तुत गर्दै तिनमाथि अलहाम गर्नु व्यङ्ग्यपूर्ण उपहास उडाउनु पौडेलका हास्य व्यङ्ग्य निबन्धको रचनात्मक प्रकृति र मौलिक विशेषता देखा पर्दछ ।^{१९}” भुन्ती बज्यै जस्तो सामान्य आइमाई अमेरिकामा जाऊ भनेको आश्चर्य लाग्दै घटना थियो । आफ्नो पसल चलाएर सहरमा बसेका छोरी ज्वाइँलाई अमेरिकामा जाने डि.भि परेर उता गएकी छोरी दुई जिएकी भएकोले छोरी ज्वाइँको विशेष आग्रहमा बच्चा स्याहारनका लागि भुन्ती बज्यैले अमेरिका जानै पर्ने भएको थियो ।

नरेन्द्र राज पौडेलका हास्य व्यङ्ग्य निबन्धहरू हाम्रा राष्ट्रिय जीवनमा देखिएका विविध खाले समस्या र सङ्केतहरू, समाजमा देखिएका अघैल्याई र विडम्बनाहरू तथा व्यक्तिहरूमा चारित्रिक क्षुद्रता र कमजोरीहरूका वरिपरि केन्द्रित देखिन्छन् । साथै

१९. ऐजन पृ. ४१५ ।

लामोसमयदेखि प्रशासनिक क्षेत्रमा सेवारत रहेकाले त्यस क्षेत्रमा देखिएका चाकरी, नातावाद, अवसरवाद र भ्रष्टाचार जस्ता विकृतिहरूलाई पनि उनले आफ्ना निबन्धहरू मार्फत प्रस्तुत गर्दै आएका छन् । वास्तवमा उनी परिहासपूर्ण व्यङ्ग्य शैलीको प्रयोगबाट आफ्ना विचार र अनुभवलाई निबन्धीकृत गर्ने अत्यन्त सफल हास्य व्यङ्ग्य निबन्धकार हुन् ।

४.६.४ भाषाशैली

शिष्ट र शालीन ढङ्गले विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्ने नरेन्द्रराज पौडेलका निबन्धको भाषाशैलीय विन्यास सरल, सहज, प्रवाहमय र प्रभावकारी रहेको छ । यिनले आफ्ना निबन्धमा तत्सम, तद्भव, भर्त्सा एवं अङ्ग्रेजी शब्दको सन्तुलित प्रयोग गरेका छन् । बढी मात्रामा वर्णनात्मक शैलीका प्रयोग गरेको पौडेलका कतिपय निबन्धमा आत्मालापीय शैलीको पनि सुन्दर प्रयोग पाइन्छ । सरल, सहज, स्वाभाविक र प्रवाहमय भाषा तथा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक शैलीमा लेखिएको यो एउटा उल्लेख्य हास्य व्यङ्ग्य निबन्ध सङ्ग्रह हो ।

पाँचौं परिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश

उत्तरवर्ती चरणका नेपाली निबन्धको विवरण (२०३६-२०७०) शीर्षकको यस शोधपत्रलाई पाँचवटा परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । यस क्रममा मूल शीर्षकमा आधारित रही आवश्यकता अनुसार उपशीर्षकहरू विभाजन गरी अध्ययन कार्यलाई व्यवस्थित बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेदमा शोधपत्रको विषयमाथि प्रष्ट पारिएको छ । शोधपत्रसँग सम्बन्धित समस्या र त्यो समस्याको समाधान कसरी गर्ने भनि पहिलो परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा नेपाली निबन्धको सामान्य परिचय दिएर निबन्ध पूर्वाद्धचरणबाट के-कस्ता प्रवृत्ति अँगालेर हाल समसामयिक धारासम्म यात्रारत छ, भनी नेपाली निबन्धको विकास प्रक्रियालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा समसामयिक धाराका निबन्ध, संस्मरण, नियात्रा आदिको संग्रहलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । यही परिच्छेदको अन्त्यतिर उत्तरवर्ती चरणमा निबन्ध रचना गर्ने रचनाकारका त्यस चरण पूर्वका रचनालाई समेत प्रस्तुत गरिएको छ । ती सामग्रीलाई तालिकामा कालक्रमिक वर्णानुक्रममा सहज ढङ्गले प्रस्तुत गरिएका छन्, साथै एकजना निबन्धकारको कृति एकै ठाउँमा राखिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा उत्तरवर्ती चरणका प्रमुख निबन्धहरू विश्लेषण गरिएको छ । आधुनिकतालाई अँगाल्दै लेखिएका ती निबन्धहरूको क्रमसँगै निबन्धकारका प्रवृत्ति, निबन्धको विषयवस्तु, भाषाशैलीय विन्यास र निष्कर्ष गरेर ती निबन्धको सविस्तार व्याख्या गरिएको छ । शोधपत्रको अन्तिम अथवा पाँचौं परिच्छेदमा उपसंहार अर्थात् शोधपत्रको मूलभूत सारांश लेखिएको छ । शोधपत्रमा प्रयोग भएका सामग्रीहरूलाई सन्दर्भ सामग्री राखेर शोधपत्रलाई सु-व्यवस्थित बनाउने कार्य गरिएको छ ।

पछिल्लो समयमा नेपाली निबन्ध विधामा पुस्तकाकार कृतिहरूको संख्या दिनानुदिन बढ्दो छ । नेपाली साहित्य/भाषाका पुस्तकहरू सङ्ग्रहमा अग्रणी मदन पुस्तकालय ललितपुर, त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय कीर्तिपुर, विभिन्न प्रकाशनगृहका पुस्तक सूचीपत्र तथा विभिन्न विद्वान्हरूको पुस्तक, ग्रन्थ, लेख आदिलाई आधार मानी यस शोधपत्रमा निबन्धको विवरण तयार पारिएको छ । नेपाली नियात्रा लेखन परम्परामा विषयवस्तुको गहिरो अध्ययन तथा मानवीय सम्बेदनाहरूलाई दुरुस्त टिपेर रचना गरिएको विशिष्ट नियात्रा कृतिहरू प्रशस्त रहेका छन् । पछिल्लो समयमा नेपाली निबन्धमा यात्राको विषयवस्तुलाई लिएर प्रशस्त मात्रामा निबन्धहरू लेखिएका छन्, ती निबन्धमा हास्यव्यङ्ग्यता, सत्ताप्रति विद्रोह, कालोबजारी, तस्करी, भ्रष्टाचार, कुनियत आदिलाई टड्कारो रूपमा व्यङ्ग्य गर्दै ती निबन्धहरू रचना भएका छन् । यस्ता प्रखर निबन्धकारका निबन्धहरूको केही विश्लेषण यो शोधपत्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको चौथो परिच्छेदमा प्रवृत्तिगत आधारमा पाँच निबन्ध कृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । श्यामव्यङ्ग्य निबन्धकारका रूपमा खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को **चाउरिएको जिन्दगी** निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गरिएको छ । निबन्धकार मोदनाथ प्रश्रितको निबन्ध सङ्ग्रह **अतितका पाइलाहरू**को विश्लेषण गरिएको छ । उनका निबन्धहरू समसामयिक राजनीतिक, सांस्कृतिक र वैचारिक विषयमा आवद्ध छन् । नरेन्द्रराज पौडेलका **प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क** (२०६४) व्यङ्ग्यात्मक निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गरिएको छ । संस्मरणात्मक निबन्धकारका रूपमा गोविन्द वर्तमानको **सोह्र साँझहरू** निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण गरिएको छ । प्रतीक ढकालको **हिमाल पारि पुगेपछि** (२०६१) नियात्राको विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा श्यामव्यङ्ग्य नियात्रा, संस्मरणात्मक निबन्ध, वैचारिक निबन्ध र समसामयिक राजनीतिक विषयवस्तुको निबन्धको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

उत्तरवर्ती चरणका नेपाली निबन्ध सङ्ग्रहहरूको सर्वेक्षण शीर्षकको यस शोधपत्रमा तिनवटा शोधसमस्या समाधान गरिएको छ । पहिलो शोध समस्याको

समाधान गर्ने क्रममा नेपाली निबन्धको विकास क्रमको चर्चा गरिएको छ । नेपाली निबन्धको विकास क्रमलाई तिन चरणमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ । प्राथमिक कालमा वि.सं १८३१ देखि १९५७ सम्मको अवधिको नेपाली निबन्धको इतिहासको चर्चा गरिएको छ । पृथ्वीनारायण शाहको दिव्योपदेशलाई आरम्भक निबन्ध कृति मानेर गोरखापत्र प्रकाशन पूर्वको अवधिलाई प्राथमिक कालको रूपमा चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै वि.सं. १९५८ देखि १९९० सम्मको अवधिलाई नेपाली निबन्धको माध्यमिक कालको रूपमा चर्चा गरिएको छ । १९५८ मा गोरखापत्र प्रकाशन र त्यसमा प्रकाशित निबन्धले नेपाली निबन्धमा माध्यमिक कालको आरम्भ गरेको उल्लेख गरिएको छ । चन्द्र, चन्द्रिका, जन्मभूमि र नेपाली साहित्य सम्मेलन पत्रिकामा प्रकाशित निबन्धहरूले माध्यमिक कालीन नेपाली निबन्धलाई विकसित तुल्याएको पाइन्छ । वि.सं १९९१ पछिको समयावधिलाई नेपाली निबन्धको आधुनिक कालको रूपमा चर्चा गरिएको छ । आधुनिक काललाई तिन चरणमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ । वि.सं. १९९१-२००२ सम्मको अवधिलाई पहिलो चरण वि.सं. २००३-२०१६ सम्मको अवधिलाई दोस्रो चरण र वि.सं. २०१७ देखि यताको अवधिलाई तेस्रो चरणको रूपमा चर्चा गरिएको छ । यी तिन चरणका निबन्धमा मुख्य रूपमा आत्मपरक निबन्धको बाहुल्यता रहेको छ । त्यस्तै यस कालका विभिन्न चरणमा वैचारिक निबन्ध, दार्शनिक निबन्ध, समसामयिक चेतनाको प्रभाव, आत्म संस्मरणात्मक निबन्ध, नियात्रा, श्यामव्यङ्ग्य, चेतनप्रवाह शैली आदिको प्रयोग आधुनिक कालका कनिबन्धमा पाइन्छ । यसरी कालक्रमको निर्धारण र त्यस कालका निबन्धगत प्रवृत्तिको चर्चा गरी पहिलो समस्याको समाधान गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको दोस्रो समस्याको समाधान गर्ने क्रममा उत्तरवर्ती काल (२०३६ पछि) मा प्रकाशित निबन्ध सङ्ग्रहहरूको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा उत्तरवर्ती चरणमा आएर निबन्ध लेखन आरम्भ गर्ने र अगाडिदेखि नै निबन्धहरूलाई भिन्न भिन्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै तेस्रो समस्याको समाधानको क्रममा उत्तरवर्ती चरणका प्रमुख प्रवृत्तिको प्रतिनिधित्व गर्ने निबन्ध सङ्ग्रहहरूको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका लागि श्यामव्यङ्ग्य निबन्धकारको रूपमा खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले उनको चाउरिएको जिन्दगी, वैचारिक निबन्धकारको रूपमा

मोदनाथ प्रश्रित र उनको अतितका पाइलाहरू संस्मरणात्मक निबन्धकारको रूपमा गोविन्द वर्तमान र उनको सोह्र साँभहरू र त्यस्तै गरी प्रतीक ढकालको हिमाल पारि पुगेपछि र नरेन्द्रराज पौडेलको प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क निबन्ध सङ्ग्रहको चर्चा गरिएको छ ।

समग्रमा उत्तरवर्ती निबन्धका विवरणमा केन्द्रित यस शोधकार्यमा उत्तरवर्ती चरणका प्रतिनिधि निबन्ध सङ्ग्रहहरूको विश्लेषण गरिएको छ । उत्तरवर्ती चरणका निबन्धमा विविध आयाम रप्रवृत्तिका निबन्ध लेखन र प्रकाशन भएको छ । यस चरणका निबन्धले नेपाली निबन्धलाई विकसित र विस्तारित गरेको छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- ढकाल, प्रतीक, हिमालपारि पुगेपछि, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०६१ ।
- नयाँघरे, युवराज, अनाम पहाडमा फनफनी, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०६२ ।
- पौडेल, नरेन्द्रराज, प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०६४ ।
- प्रधान, प्रमोद, नेपाली निबन्धको इतिहास, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०६६ ।
- प्रश्रित, मोदनाथ, अतीतका पाइलाहरू, काठमाडौं : पैरवी बुक्स, २०४३ ।
- बराल, ईश्वर, सम्पा. सयपत्री, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०४६ ।
- राजकर्णिकार, घनश्याम, बौद्ध तीर्थयात्रा नालन्दादेखि लुम्बिनीसम्म, काठमाडौं : हृदयेशा ताम्राकार र अन्य, २०६१ ।
- लुइटेल, डा. खगेन्द्रप्रसाद 'दिव्योपदेशको वैचारिक र साहित्यिक मूल्य', भङ्कार, (वर्ष २२ संयुक्ताङ्क १-२, २०५९), पृ. ३७-४३ ।
- लुइटेल, डा. खगेन्द्रप्रसाद, नेपाली निबन्ध समालोचना, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन २०६८ ।
- , नेपाली गद्य, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, २०६७ ।
- , नेपाली गद्य, भाषासाहित्य र इतिहास, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, २०६७ ।
- , चाउरिएको जिन्दगी, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६८ ।
- , नेपाली निबन्ध समालोचना, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६८ ।
- , र अन्य नेपाली निबन्ध, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, २०५४ ।
- वर्तमान, गोविन्द सोह्र साँभहरू, काठमाडौं : फाइन्प्रिन्ट, २०६१ पृ. २४० ।
- शर्मा, गोपीकृष्ण, नेपाली निबन्ध परिचय, साभा प्रकाशन, २०५५ ।
- सुवेदी, द्रौपदी, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०७१ ।
- सुवेदी, राजेन्द्र, स्नातकोत्तर निबन्ध सङ्ग्रह, काठमाडौं : पाठ्यसामग्री पुस्तक, २०५७ ।